

TÜRK MASALLARINDA GELENEKSEL VE EFSANEVİ YARATIKLAR

Doç. Dr. Umay Günay

Türk Halk Edebiyatı ürünlerinde oldukça önemli bir yeri olan ve sık sık rastlanılan geleneksel ve efsanevi yaratıklar üzerinde bugüne kadar müstakıl bir çalışma yapılmamıştır. Gerek masallarda, gerek halk hikayelerinin bir kısmında, destan ve efsanelerde hatta halk teması ürünlerinin bir kısmında (Karagöz, ortaoyunu, köy tiyatrosu, meddah hikayeleri gibi) zaman zaman anlatımın eksenini teşkil edecek kadar etkili, zaman zaman sadece sözü edilip geçilen bu geleneksel ve efsanevi yaratıkların tespit ve tasnifinin yapılması ve kaynaklarının araştırılarak değerlendirilmesi gerektiği inancındayız. İlk çağlardan beri Asya ile Avrupa arasında kültür alışverişinde köprü vazifesi gören Türkiye'deki kültür mahsullerinin değerlendirilerek tanıtılmasının dünya folklor ve halk edebiyatı araştırmalarındaki pek çok problemin halledilmesine yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Ancak konunun geniş olması sebebi ile bu makalede yalnızca Türk masallarında yer alan geleneksel ve efsanevi yaratıkları tespit ve tanıtmamız yanında, bunları kendi içlerinde sınıflandırmaya gayret edeceğiz.

Türkiye'de son otuz yıl içinde derlenip yayımlanan masallarda¹ tespit edebildiğimiz efsanevi ve geleneksel yaratıkları, fonksiyonları yönünden üç grupta toplamak mümkündür.

I. Bu gruba kahramanın karşısına değişik şekillerde çıkan ve daima kahramana yardımcı olan yaratıklar dahildir. Bu grupta incelemeyi uygun bulduğumuz yardımcı ve verici tipleri masallardaki fonksiyonlarına göre üçe ayırabiliriz.

a. Dini temele dayalı yardımcıları: Derviş, Hızır. Müslüman Türkiye'de tespit edilen masallar İslamiyetin derin izlerini taşımaktadırlar. Bu izlerin açık delilleri olarak dini temele dayalı Derviş ve Hızır tiplerini görmekteyiz.

"Farsça'da 'kapı kapı dolaşan dilenci' anlamına gelen derviş kelimesi, İslam dünyasında 'tarikat mensubu' anlamıyla yaygınlaştı. Dervişler mensup oldukları tarikatın esaslarına uygun şekilde taç ve asa giyer; taber, asa, keşkül, vb. taşırlardı. Nefis ve gururlarını öldürmek için dilenirlerdi. Sofiler, derviş kelimesiyle kanaatkarlığı ifade eden güçlüğü tahammül etmesi gerektiğini ifade ederler. Bazı dervişler, yalnız başlarına inziva hayatı yaşar, bazıları bir şeyhe bağlı olurdu. Şeyhin çevresinde de dervişlerin meydana getirdiği topluluk; bazen müşşidin ölümünden sonra bu makama lâyık bir dervişin baş-

kanlığı altında devam ettirilirdi. Tarikatler, bu çerçeve içinde ortaya çıkan âdap ve erkân ile meydana gelmiştir.

Anadolu'da ilk tarikatlar Selçuklular devrinde (XI-XIV) görülmeye başlandı. Abdülkadir Ceylânî tarafından kurulmuş olan Kadiriye tarikatı, bugün de yaşayan ve tarihi kaynağı kesin olarak tespit edilmiş ilk derviş topluluğu sayılabilir. Daha sonra, bazıları velilere bağlanan, bazıları da halifelik suretiyle meydana gelen bir çok tarikat ortaya çıktı. Dervişlerin dayandığı tasavvuf düşüncesi bizzat Hz. Muhammed'e kadar dayandırıldığı gibi, bu erkân ve âdâp yine Hz. Muhammed'e ulaşan bir ermişler dizisiyle Cebrail'e ve Cebrail aracılığı ile Tanrıya bağlayan silsileyi öğrenmeye ve tarikatı tarafından talim edilen itikadın İslamiyete esas cevher olduğunu bilmeye mecbur sayılır."²

"Dervişlerin bütün tarikatlarda ortak olarak bağlandığı esasların başında zikir gelir. Zikir, Tanrıyı anmak demektir. Zikrin, derin bir dini vecd ve bir istigrak meydana getirdiği bilinmektedir. Dervişlerdeki bu hipnoz halini bazı bedeni durum ve olaylar da takip eder. Zikir sırasında görülen coşkunluk halleri yüzünden, Batı'da dervişler için havlayan, uluyan, raks eden, vb. sıfatlar kullanılmıştır. Celâleddin Rumi'nin (öl. 1273) kurduğu Mevlevî tarikatındaki dervişler sema etmek suretiyle vecd haline gelirler. Sa'diler dümbelek çalarak raks ederler. Rifailer ve Ahmedîler ateş, canlı yılan, akrep ve cam kırıkları yutarlar; bedenlerine şiş, gözlerine çivi batırırlar. Fakat bu gibi olayların ancak gerçek veliler tarafından meydana getirildiği kabul edilir. Velilerin bu durumları Allah tarafından bağışlanan keramete bağlanır".³

Yukarıda kısaca İslamiyetteki yerini anlatmaya çalıştığımız Dervişler iyi huyları ve Tanrıya olan büyük bağlılıkları ve inançları sebebiyle Tanrı tarafından onlara bağışlanan kerametleriyle, daima masal kahramanlarının yardımcısıdır. Masal kahramanının sıkıldığı an, aniden ortaya çıkarlar, onun problemlerini hallettikten sonra ortadan kaybolurlar. Yaptıkları iyiliğe karşılık olarak bir teşekkür bile beklemesler.

Örnekler:

"Tanrıya dua ederek çeşme başında uyuya kalan kıza rüyasında bir Derviş, yılanın nasıl doğacağını, daha sonra onu nasıl okutması gerektiğini ve nasıl evlenebileceğini anlatır."⁴

"Kör olan bir Padişahın gözleri, bu padişahın atının ayağına değmediği yerden toprak getirilip gözüne sürülürse açılacaktır. Küçük oğlanın rüyasına giren Derviş toprağı nasıl ve nereden elde edeceğini öğretir."⁵

Bu motif pek çok Türk masalında kahramana verilen güç görevlerden biri olarak tekrarlanır. Genellikle masalların başlangıcında ortaya çıkan bu motife bağlı olarak gerçekleştirilen seyahatle birlikte masaldaki olaylar gelişir, bu görevin başarılmamasıyla birlikte masal kahramanı bütün masallarda hemen hemen müşterek son olan mutlu evlilik ve taca sahip olur.

"Babasının cellatlara teslim ettiği kızı lalası cellatlardan kurtarır. Kız bir ağacın altında uyuyakalır. Bir atın nal sesleri ile uyanır, karşısında bir Derviş görünür. Derviş, kızı ahiret evladı olarak yanına alır. Kıza hediye olarak Kuran-ı Kerim yollayan Yemen Padişahının oğlu ile kızı evlendirir."⁶

"Fakir bir adam para kazanmak üzere yola çıkar, karşısına çıkan Derviş onu zengin edecek bir kamçı hediye eder."⁷

"Bir Derviş birbirlerine kavuşamamanın acısıyla kendilerini öldüren masal kahramanlarının sırtlarını sıvazlayarak onları uykudan uyandırır gibi canlandırır."⁸

Çocuğu olmayan Padişahların yolda rastladıkları Derviş'in verdiği elma ile çocuk sahibi olmaları motifi, Türk masal ve Halk Hikayelerinde oldukça yaygındır. Bazı masal-larda bir elma da padişahın atı için verilir. Sultan hanım bir çocuk sahibi olurken at da bir taya sahip olur. Elma veren Derviş, yeni doğan çocuğa ve taya olağanüstü güçler ve-rir. Doğumlarından sonra olağan üstü güçler vermezse daha sonra gelişen olaylarda orta-ya çıkarak masal kahramanına yardımcı olur.⁹

Umumiyetle masal kahramanlarının yardımcısı olarak gördüğümüz Dervişlerin bazı masalların bölgesel varyantlarında kötü tip olarak ortaya çıktıkları olur. Erzurum'dan derlenen masallar arasında kızların evlendikleri Dervişler insan yerler, kızlara ve çevrele-rine kötülük ederler.¹⁰ Ancak bu masalların diğer varyantlarında bu tipler, "İğci Baba"¹¹ "Bostancı Dede"¹² isimlerini taşıyan insan eti yiyen kötü insanlar olarak karşımıza çık-maktadırlar. İstisnai iki örnekte görülen bu kötü derviş tipinin bizim sınıflandırmamızı etkilemeyeceği kanaatindeyiz.

Hızır: "Hızır, Türk halk inançlarına göre ölmezlik sırrına ermiş bir kişidir. İslam geleneklerinde yer alan, Kur'anın bazı ayetlerinde anılan Hızır ile ilgili inanışların üç ana kaynağı vardır: 1. Gılgamış Destanı; 2. İskender Efsanesi (pseudokallisthenes) İlyas ile Haham Yeşna Bin Levi hakkındaki Yahudi ef-sanesi...

Tasavvuf'ta, Hızır bir veli sayılır. Sofi'lere göre her dönemin bir Hızır'ı vardır. Her Nakış-ül-Evliya, Hızırdır. Hava, deniz ve dünyanın bütün gölgeleri onun buyruğu altındadır. Denizde, Tanrının halifesi, karada vekilidir...

Hızır, İsrail ile konuştuktan sonra yeryüzünde Tanrının gerçek dinini koru-mak için ölmezliğe erişmiştir. Hz. Muhammed ile konuşmuş, Kadisiye sava-şında bulunmuştur. Kudüs'te oturur, her cuma Mekke, Medine ve Kuba'da, Cebel-i Zeytun'da namaz kılar."¹³

Halk Hızır'ı Peygamber kabul eder: Hızır Aleyhisselâm, Hızır Nebi ve Pey-gamber veya mübarek bir zat diye anar. Hızır, darda kalanların yardımına koşar: "Kul bunalmayınca Hızır yetişmez," atasözü bu anlamda kullanılır. İnsanlara zenginlik, yeryüzüne yeniden hayat veren bir ulu sayılır. 6 Mayıs'ta kutlanan halk takviminde yazın başlangıcı sayılan Hıdırellez (Hıdır-İlyaz) ile ilgili türlü inanışlar ve gelenekler bundan doğdu. Bu günün iki kardeş olan Hıdır ve İlyas'ın buluştuğu gün olduğuna inanılır. Halk arasında Hızırın ölmezliğini zaman zaman dünyayı ziyaret ettiğini, insanlarla ilişki kurduğu-nu anlatan fıkralar ve hikayeler vardır...

Çoğu söylentilere göre Hızır hem denizlerin, hem karaların sahibidir, darda kalanların yardımına koşar.

İslam ülkelerinde ve özellikle Anadolu'da Hızır, İlyas, Hıdırellez sözleriyle adlandırılan bir çok makam vardır. Türk folklorunda Hıdırellez ile ilgili

sayısız inanışlar ve her yıl o gün ve gecede uygulanan gelenekler yer almak-
tadır." ¹⁴

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Hızır, Tanrının yeryüzünde dolaşan güç-
lü ve yardımsever elçisidir. Bunları masal kahramanlarının yardımına yetiştir, onları sıkı-
tımdan kurtarır, gitmek istedikleri yere bir anda ulaştırır. Hızır aniden ortaya çıkar, işi
bittikten sonra da gözden kaybolur. ¹⁵

Hızır hakkındaki inançları nakleden bir masalın özeti şöyledir:

"Bir Padişah Hızır'ı bulup getirene istediğini vereceğini duyurur. Fakir bir
adam, ailesini açlıktan kurtarmak için Padişah'a Hızır'ı bulabileceğini söyler
ve Padişah'tan ailesine ömür boyu yetecek bir servet alır, 40 gün de süre ister.
41. gün Padişahın huzuruna çıkar, Hızır'ı bulamadığını söyler, Padişah sıray-
la üç vezirine kendisine yalan söyleyen bu adama ne yapmak gerektiğini so-
rar. O sırada fakir adamın yanında bir çocuk peyda olur. Birinci vezir: 'Efen-
dim, bunun etini parça parça kesip kasap dükkanlarına asmalı.' der. İkinci
vezir: 'Padişahım bunun derisini yüzmeli, içine saman doldurmalı.' der.
Üçüncü vezir ise: 'Efendim, bu fakir bir adam, zaruret yüzünden yalan söyle-
miş. Sizin şanınıza yakışan bunu affetmektir.' der. Padişah çocuğa: 'Sen
kimsin? Nereden geldin?' diye sorunca çocuk: 'Padişahım, birinci vezirinin
babası kasaptı, sözleriyle aslını cibilliyetini gösterdi. İkinci vezirin babası yas-
takçı, derici idi o da aslını gösterdi. Üçüncü vezirin ise vezir oğlu vezirdir,
sözleriyle bunu ispatladı. Ben de fakir adamı utandırmamak için buraya gel-
dim. Hızır istersen işte Hızır, vezir istersen işte vezir.' der kapıdan çıkar gi-
der. Meğer Hızır, çocuk kıyafetine girip oraya gelmiş." ¹⁶

Hızır da Derviş gibi, zaman zaman masal kahramanlarının rüyalarına girerek, onla-
ra yardım eder.

"Allahın Belası, ben Sarı Devi nasıl öldürebilirim diye düşünerek uykuya da-
lıyor. Rüyasında Hızır'ı görüyor. Hızır diyor ki: 'Oğlum sen çok doğru ve sa-
dık bir insansın. Sana Allah yardım edecek. Kalk abdest al, iki rekat namaz
kıl, bismillâh de, dut ağacına sarıl. Dut ağacı devrilinece bir tavşan ortaya çı-
kacak, sen o zaman tazı sahver, tazı tavşanı tutunca, tavşanın karnındaki ku-
tuyu al. Böceklerin ikisini hemen öldür. Üçüncüsünü dev çatlayınca öldür.' ¹⁷

İslami kaynaklara doğrudan doğruya bağlı olan, Derviş ve Hızır isimlerini taşıyan
her iki tipin de, halk inançları arasında yaşadıkları biçimde, aynen masallara aktarıldık-
larını görmekteyiz. Bu iki tip de masalci muhayyilesinin hâsıl ettiği hayali tipler değil,
halkın dini inançlarıyla yaşattığı ve gerçekten de ümit bağladığı ve güvendiği tiplerdir.
Türk masallarında masal kahramanlarının mutluluğa ve başarıya ulaşmalarında iyi bir
müslüman olmaları önemli bir yer tutar. ¹⁸

Hızır ve Derviş, masallarda genellikle müşahhas biçimde tasvir edilmemektedirler.
Bazen pir-i fani, ak sakallı, ak saçlı bir ihtiyar şeklinde anlatılan ihtiyarların Hızır oldu-
ğunu, masal kahramanı işi bittikten ve ihtiyar ortadan kaybolduktan sonra anlar. Nadi-
ren Hızırın genç bir erkek veya çocuk biçiminde tasvir edildiği de olur. Masal kahrama-
nının imanlı ve iyi niyetli olması, Derviş veya Hızır'dan yardım görmeleri için yeterlidir.
Her iki tip de yaptıkları yardım karşılığında bir tür mükafat kabul etmedikleri gibi
teşekkür bile beklemeyen ortadan kaybolurlar.

I. b. Olağanüstü Niteliklere Sahip Yardımcılar: Zümrüti Anka Kuşu, Konuşan Atlar, Periler, çok yemek çok içmek, dağları yerinden kaldırmak gibi bir tek olağanüstü gi-ce sahip insanlar.

1. Zümrüti Anka gerçek hayatta var olmayan, ancak masallarda bugünkü uçak gö-revini üstlenen bir kuştur. Zümrüti Anka Kuşu konuşma kabiliyetine sahiptir, ayrıca sı-rında kırk batman et, kırk batman su ve masal kahramanını taşıyabilecek güçtedir.

Türk masallarında Zümrüti Anka Kuşuna ümumiyetle şu şekilde rastlanmaktadır:

"Zümrüti Anka Kuşu yılda bir kere yumurtlamış, yumurtadan çıkan yavru-larını her yıl, bir yılan veya bir ejderha yermiş. Masal kahramanı tesadü-fen Zümrüti Anka Kuşunun yuvasının bulunduğu ağacın altında uyur. Yılan veya ejderha, yavruları yemek üzere geldiğinde yavruların bağışmalarından uyanır, yılanı veya ejderhayı öldürür, yavruları kurtarır. Müteşekkik olan Zümrüti Anka Kuşu, şükran borcunu ödemek üzere kahramanı yer altı dün-yasından yerüstü dünyasına veya kahramanın ulaşması çok güç olan uzak ül-kesine ulaştırır. Bu yolculuk için kırk batman et ve kırk batman su ister. Se-yahat süresince masal kahramanı, Zümrüti Anka Kuşuna hak dedikçe et, huk dedikçe su verir. Bazı masallarda varmak istedikleri yere çok az bir me-safe kaldığı sırada kırk batman et biter, kuş et isteyince masal kahramanı he-men baldırından bir parça et keser ve kuşun ağzına verir. Masal kahramanı memleketine ulaşınca Zümrüti Anka kuşu onun bacağından koparak ver-diği eti geri yerine koyar, masal kahramanı eskisinden iyi olur."¹⁹

2. Konuşan Atlar: Türk masallarında atların gerek ulaşım vasıtası, gerek yardımcı olarak önemli yerleri vardır. Bilindiği gibi Türkler beş bin yıllık tarihlerinin hemen dörtte üçünü göçebe olarak geçirmişlerdir. Yerleşik medeniyete geçtikten sonra bi-le Türklerin bir kısmı göçebelikten vazgeçememişlerdir. Atlı Göçebe medeniyeti adı ve-rilen bu uzun devrin Türk milletinin kolektif suuraltında yer tutması çok tabiidir. Türk-lerin ilk yurdu olan Orta Asya'daki mezarları açıldığında insan iskeletleriyle at iskelet-leri birarada bulunmuştur. Sözlü ve yazılı halk edebiyatı ürünlerinde at, bir kullanma va-sıtasından ziyade kahramanların dostu olarak geçmektedir. Gerçek hayatta uzun asırlar boyunca bu kadar değer taşıyan atların masallara daha güçlü, daha becerikli bir yardım-cı biçiminde aksettirmelerine şaşmamak gerekmektedir. Özellikle Türk destanlarında su-dan çıkan at aygırlar çok önemli bir yer tutarlardı. Bu tür atlarla ilgili efsanevi inanışlar vardır.²⁰ Türk masallarına da bu motif çeşitli biçimler aktarılmıştır.

Örnekler:

"Masal kahramanı ele geçirdiği sihirli nalı suya atınca sudan Ateşkâr oğlanın atının kardeşi çıkar. Masal kahramanı ile nişanlısı sudan çıkan at-aygıra bi-nip kaçmaya başlarlar. Ateşkâr Oğlanın atı, masal kahramanı ile nişanlısının kaçmakta olduklarını Ateşkâr Oğlan'a haber verir. Ateşkâr Oğlan atına at-lar, bunların peşine düşer. Sudan çıkan o at-aygır öyle bir nara atıp, Ateşkâr Oğlanı sırtında taşıyan kardeşine der ki: 'Ey saçlı buçuk, o melunu neden ar-kam sıra getiriyorsun, öyle bir şahlan onu yere vur ki, yedi parça olsun.' O at da kardeşinin sözünü dinliyor, Ateşkâr Oğlanı yere çarpıyor. Masal kah-ramanları kurtuluyorlar."²¹

"Devin yanına giden Keloğlan'a, adı Dildül olan at: 'Dev seni yiyecektir, de-vin benim önüme koyduğu kemikleri domuzlara verip, domuzların önüne

koyduğu üzümle bana verirsen seni kurtarırım.' der. Keloğlan söylenileni yapar, domuzlar günden güne zayıflarlar, at ise kuvvetlenir. Düldül, kaçma zamanının geldiğini haber verince, Keloğlan atın istediklerini yanına alarak yola çıkarlar. Kendilerini takip eden devin boğulmasını sağlarlar. Keloğlan gene bu atın yardımıyla devin malına da sahip olur."²²

"Küçük Şehzade, Derviş'in tarif ettiği yolla Bengiboz isimli atı bulur. Bengiboz: 'Eğer sen Padişahın küçük oğlu olmasaydın şimdi burada parçalayacaktım, ancak babandan sonra benim sahibim yalnız sen olabilirsin. Getir yemi-mi, suyum, yiyeyim içeyim de gidelim.' der. Şehzade Bengiboz'un yardımı ile hem babasının gözlerinin açılmasını sağlayan toprağı, hem de Dünya Gü-zeli ile evlenmeyi başarır."²³

"Oduna giden baba kız ormanda birbirlerinden ayrılırlar. Kız bataklıkta bir tay bulur, insanlarla konuşabilen bu tay ve tayın annesinin yardımlarıyla kız mutlu ve zengin olur."²⁴

"Çocuk babasının yanından çıkıp, sarayın tavlasına gidiyor. Orada diğer bütün atlardan farklı bir tay görüyor, bu tayın kendisine uygun bir at olacağını düşünüyor. Atı ayrı bir yerde üzüm ve arpa ile besletiyor. Diğer taraftan bir tarlayı da kırk gün sulatıyor. Kırkbirinci gün ata atlıyor, tarlada öyle bir koşturuyor ki, at kırk gün sulanıp çamur içinde olan tarladan toz çıkartıyor. Masalın devamında Şehzade kendisine verilen zor görevleri bu atın tavsiyelerine uyarak başarıyor."²⁵

Örnekleri çoğaltmak her zaman mümkündür, ancak masal kahramanlarının atlarla karşılaşma şekilleri ve onları yetiştirme tarzları daima yukarıdaki örneklerdeki gibidir. Zaman zaman kahramana iki veya üç tüy vererek ortadan kaybolan, bu tüyler birbirine sırtıldığı veya tüylerden biri yakıldığı zaman hemen geri dönen atlar da vardır.²⁶ Masal kahramanının yardımcılığını üzerine alan atlar, kahramanlar sürekli başarıya ve mutluluğa erişinceye kadar, onlara yardımcı olurlar.

3. Periler: Türk masallarında periler çok güzel ve olağanüstü güçleri olan insan şeklinde tasvir edilmektedirler. Perilerin her şekle girme güçleri olmakla beraber, en çok güvercin biçimiyle masallara aksederler. Ayrıca nar, limon gibi meyvaların, kütük gibi eşyaların içinden de çıktıkları olur. İyi yürekli masal kahramanlarına daima yardım ederler, masal kahramanlarına kötülük edenleri de cezalandırırlar. Peri kızlarının insan kılıfına girerek insanlarla evlenenleri ve onlara yardımcı olanları da vardır.

Örnekler:

"Nalinci Mehmet Efendi, güzel bir kütük bulur, boş bir zamanında takunya yaparım diye evine getirir, kapının arkasına koyar. Mehmet Efendi evden çıkınca kütük açılır, içinden güzel bir kız çıkar, ellerini çırpır, kütükten 14 kız daha çıkar, önce çıkan kız kütükten çıkan kızlara yapılacak işleri söyler. Mehmet Efendinin evini siler, süpürürler, yemeklerini pişirirler, o evine dönmeyen hepsi kütüğün içine girip kaybolurlar. Bu olay iki kere daha tekrarlanınca Mehmet Efendi evden çıkıyormuş gibi yapar bir köşeye saklanır, evini temizleten, yemeklerini pişiren peri padişahının kızını yakalar. Mehmet Efendi ile Peri Padişahının kızı evlenirler. Daha sonra Mehmet Efendi, Padişahın kendisine verdiği güç görevleri, peri kızının yardımıyla başarıya ve memleketine Padişah olur."²⁷

"Çeşitli meyvaların (nar, turunc, limon gibi) bir su başında kesilmesi sonunda ortaya çıkan peri kızları, padişahın oğlu ile evlenirler. Padişahın oğlu araba ve eşya almaya gittiğinde genellikle bu peri kızının yerine bir çingene kızı geçer. Çeşitli varyantlarda peri kızı kendisini çingene kızından korumak için sırasıyla iki gül, mendil, selvi, at, beşik, çuvaldız biçimlerine girerler. Çuvaldızı bir ihtiyar kadın bulur, peri kızı çuvaldızken insan kılıfına girer. Bu yaşlı kadının yardımıyla şehzade ile birbirlerine kavuşurlar. Çingene kızı cezalandırılır."²⁸

Bazı perilerin anahtarla açılan karınları veya başlarının içinden periler ülkesine geçer. "Kuş kılıfında gelip, delikanlı olan periler, padişahının oğlu uyuyunca prenses kocasının perçemleri altındaki anahtarı alır, kulaklarındaki kilitleri açıp, periler ülkesine geçer."²⁹

Bazı periler bir hamamda veya fakir bir kulübede doğum yapan iyi kalpli, fakir kadının doğan kızına, onları zenginliğe ve mutluluğa kavuşturacak olağanüstü özellikler verirler.

"Gülünce yüzünde güller açar, yıkanınca suyu altın kesilir, ağlayınca gözlerinden inci mercan saçılır, parmağından yüzüğü çıkarılınca bayılır."³⁰

Aynı masalın bir başka varyantında:

"Tuttuğu altın olsun, gülünce güller açılsın, gezdiği yerler çayır çimen olsun"³¹ şeklindeki dilekler gerçekleşir. Gene aynı masalda kötü kalpli teyze kardeşinin doğum yaptığı yere gider, onun da aynı yerde bir kızı olursa da periler bu bebeğe kötü dileklerde bulunurlar:

"Birinci peri alnına, ikincisi ağzına, üçüncüsü de eme" diyince çocuğun alnından bir hortum çıkar, ağzına girer."³²

4. Olağanüstü hünerlere sahip kahramanlar: İçinde bulundukları masallarda daima kahramanın karşısına beklenmedik zamanlarda çıkıp, ona yardımcı olan bu kahramanlar, yaptıkları işe göre isimlendirilmektedirler. Bir tek olağanüstü hünere sahip olan bu insan yardımcıları, bazen masal kahramanına güç görev verilmeden, bazen güç görev verildikten sonra ıssız bir yerde bir müddet arayla iki veya üç kişi olarak ortaya çıkarlar. Her birinin ya kazanlar dolusu yemek yiyip doymamak, denizler dolusu suyu içtiği halde susuzluğunu giderememek, ağaçları ip gibi eğirebilmek veya dağları bir yerden kaldırıp diğer bir yere koymak gibi hünerleri vardır. Masal kahramanına verilen güç görevler, bu yardımcıların başaracakları tipten olduğu için kahraman başarıya ve mutluluğa erişir. Bu yardımcıları da, diğer pek çok yardımcının yaptığı gibi mükafat kabul etmeksizin eski yerlerine dönerler.

Bu olağanüstü yardımcıların benzerleri Stith Thompson'un "The Types of the Folktale"³³ isimli kataloğunun üçüncü cildinin 137. ve 186. sayfaları arasında olağanüstü yardımcıları başlığı altında tanıtılmışlardır. Rus masallarının yapılarını inceleyen V. Propp'un "Morphology of the Folktale"³⁴ isimli eserinin 45-46. sayfalarında yer alan XIV. fonksiyonunun "Kahramanın Hizmetine Giren Karakterler" başlığı taşıyan 9. grubunda bu tip yardımcıları yer verilmiştir.

"Taş Yoğuran: Masal kahramanı bir kayalığa gelir, orada anadan üryan ağzı yüzü belirsiz, kayaları hamur gibi yoğuran bir adam görür. Adam kayalara

yumrukla vurup hamur ediyor."35

"İğ Eğiren: Ormanın içinde anadan üryan, ağzı gözü belirsiz bir adam meşe ağaçlarını çekip, iğ gibi eğirip ince iplik gibi yapıyor."36

"Yer Dinleyen: Avcı Mehmet'in oğlu memleketinin dışına çıkıyor, yolda kuşağını yere koymuş, dinleyen bir yardımcıya rastlıyor. Bu yardımcı daha sonra karıncaların dilini bildiği için karıncalara bir kile dağılmış buğdayı toplatıyor."37

"Silip Süpüren: Avcı Mehmet'in oğlu ile Yer Dinleyen yolda giderken bir de-ğirmenin öğüttüklerini avuç avuç yiyen bir adam görürler. Silip Süpüren de bunlara katılır."38

"Dağ Deviren: Avcı Mehmet'in oğlu, Yer dinleyen ve Silip Süpüren bir kaç günlük yol gittikten sonra bir dağı kaldırıp, diğerinin üstüne koyan bir adam görüyorlar. Dağ Deviren de bu gruba katılır."39

"Derya Yutan: Kaynar suda yıkanır"40

"Dal Tartan: Denizin dibinden kayıp yüzüğü çıkarır."41

"Seyrek Basan: Çok uzun adımlar atar."42

İlgili masallarda kahramanlara, bu yardımcılarıyla hal edebilecekleri görevler verilir.

İ.c. Tilki, güvercin, sıçan, yılan, karınca, bülbül, kedi, atmaca, kara köpek gibi çeşitli hayvan biçimlerinde masal kahramanlarına evlenmek üzere talip olan, kötülük etme gücüne sahip oldukları halde daha önce kendi isteklerinin yerine gelmesinde yardımcı olan, küçük kardeşlere ve evlendikleri kişilere yardımcı olan karakterler, bu ana sınıfın üçüncü grubunu teşkil ederler. Biz bu karakterlerin açıklanmasında islâmi kaynaklarda cinlerle ilgili bilgilerin faydalı olacağını düşünerek bu bilgilerin bir kısmını aşağıya almayı uygun gördük:

İmam-ı Şibli'nin, Muhammed Ferşad tarafından tercüme edilen ve 1974 yılında İstanbul'da yayımlanan "Cinlerin Esrarı" isimli eserin önsözünde, bu kitabın cinlerin varlığını İslâm dinine ait kaynaklara dayanarak ispat edebilmek için hazırlandığı belirtilmektedir. Bu eserde İslâm büyüklerinin kuran tefsirine dayanarak cinleri üç sınıfa ayırdıklarını görüyoruz. Ebul-kasım Es-Süheyli'nin tefsirine göre "1. Yılan kılığında olan cinler. 2. Siyah Köpek şeklinde olan cinler. 3. Uçan rüzgâr şeklinde olan cinler."43

İbni Ebid-Dünya (Mekayiduş-Şeytan) adlı eserinde Hz. Muhammed'in şöyle buyurduğunu yazmaktadır: "Allahü Teâlâ cinleri üç sınıf olarak yaratmıştır. 1. Yılan ve akrep, 2. Havadaki rüzgâr gibi 3. Hesap ve ikaba maruz olan sınıftır."44

Ebu Bekr Muhammed bin Cafer bin Sehl El Amiri El Haraitî ise: "Bize hadis uleması Ebu sa'lebe tariki ile, Allah Resulunun (S.A.V.) şöyle buyurduğunu nakl etmişlerdir demekte ve bu eserde de cinler üç sınıf olarak gösterilmektedir: 1. Kanatlı olup havada uçan cinler, 2. Yılan ve köpek olan cinler. 3. Bir yerden diğer yere göçen cinler. Bu sınıfların dışında aynı eserde cinler hakkında şu bilgiler verilmektedir. Cinler her kılığa girebilirler, çok ince ve ufaktırlar. Cinler bazen hayra, bazen şerre karşılık verirler. Ayrıca cinlerin evlendikleri, üredikleri ve yiyip içtikleri de bu eserde uzun uzun anlatılmaktadır."45

Londra Üniversitesi sosyoloji Profesörü Westmark'ın "İslâm Medeniyetinde Puta Tapma Devrinden Arta Kalan ve Kalıntı Halinde Yaşayagelen İtikatlar isimli eserinde46 de cinler hakkında bilgi verilmiştir.

Bu esere göre cin, insanlardan evvel yaratılmış göze görünmez bir cins mahluktur. Bu eserde Fas Sultanlığındaki inançlar anlatılmaktadır. Buna göre cinlerin asıl vatanları

yer altında ise de yer yüzüne çıkmayı pek severler. Cinler insan gibi görünebilirler ve bazen insanlarla evlenebilirler. Issız yerler cinler yönünden tekin değildir.

İslam memleketlerinde cinler hakkında hüküm süren itikat ve ameller bir çok tabakalara ayrılabilir. Bunlardan bir kısmı eski Arap putperestliğinden beri (Arabistan'da) yaşayıp kalmışlardır. Diğerleri yeni din tarafından bunların arasına sokulmuştur. Diğer bir kısmı ise muhammediliğin dağıldığı memleketlerin kendi evvelki itikat ve amellerinden kaybolmayıp, kalan İslamiyetten evvele alttır. Eski Arapların cin hakkındaki itikatları İslamiyet tarafından büyük ölçüde muhafaza edilmiştir.⁴⁷

Bu iki eserden özet olarak aktardığımız ve iltibas ettiğimiz görüşlerin yardımı ile müslüman Türk masallarında oldukça geniş bir yer tutan tilki, güvercin, sıçan, yılan, karcınca, bülbül, kedi, atmaca, kara köpek, vs. gibi hayvan biçiminde ortaya çıkan, iyilik ve kötülük yapabilen, insan kılıfına da girebilen karakterleri yukarıda açıklamaya çalıştığımız cin inancına bağlamak, kanaatimize göre yanlış olmayacaktır. Türk masallarında doğrudan doğruya cinlerden bahsedeneri çok nadir olduğu gibi, zaten bu sınıftan korkulduğu için genellikle "iyi saatte olsunlar" tabiri yaygındır. Yukarıdaki sınıflamaların her üçünde de cinlerin yılan biçiminde, iki sınıflamada ise siyah köpek şeklinde görünmeleri ortaktır. Gene her üç sınıflandırmada da cinlerin kanatlanıp uçabildikleri belirtilmektedir. Elimizdeki örneklerdeki yılan olarak ortaya çıkan evlendikten sonra yakışıklı bir delikanlı olan, eşi sırrını söylediği için güvercin olup uçan⁴⁸ veya kara köpek⁴⁹ şekline giren evlendikten sonra yakışıklı bir delikanlı olan, ancak sırrı söylenince ortadan kaybolan karakterler, yukarıdaki cinlerle ilgili inançlara paralel örnekler gibi görünmektedirler.

Örnekler: "Çocukları olmayan bir aile, bu dileklerini, dile getirirken hacadan bir yılan düşer, yılan: Korkmayın, siz Allahtan evlat istediniz, işte Cenab-ı Allah da beni size gönderdi, der. Daha sonra yılan Padişahın kızıyla evlenmek istediğini söyler. Padişahın verdiği üç güç görevi (Padişahın sarayından daha yüksek bir saray, yılanın bile arasından geçemeyeceği kadar sık bir çit, yüz tane aynı boyda ve aynı renkte süvari) yılan bütün istekleri yerine getirir. Düğünden sonra yılan, yakışıklı bir delikanlı kılıfına girer, ancak eşinden bu sırrını saklamasını ister. Bir süre sonra kız, kardeşlerine, kocasının sırrını söyler. Sırrı açıklanan yılan, bir güvercin olur, uçar. Kız, erkek kıyafetine girip kocasını aramaya çıkar. Bir Keloğlan'dan, bir havuzdan yakınlıp insan olan güvercinlerin yerini öğrenir. Oraya gider, kocasını bulur. Kocasını ile beraber yola çıkarlar. Peşlerine bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bir arap düşer. Oğlan bu arabın annesi olduğunu kız eğer üç kere 'Sevdiğinin başı için bize dokunma' derse kendilerini bağışlayacağını söyler. Kız bu sözü üç kere tekrarlayınca Arap: 'Bunu sana öğreten oğlumdur. Haydi oğlum seni insan oğluna verdim.' der. Bunlara yeniden düğün yapılır."⁵⁰

Burada masalci, bunların peri olduklarını belirtmektedir.

"Çocuksuz bir aile çocukları olması için Allaha yalvarırlar, dokuz ay sonra kadın bir sıçan doğurur. Sıçan padişahın kızı ile evlenmek ister. Padişahın kızını vermek için yerine getirmesini istediği üç görevi (Padişahın sarayından daha yüksek bir saray, arasından yılanın bile geçemeyeceği kadar sık bir çit, bütün cemaat yediği halde bitmeyen bir tabak yemek) yerine getirir. Padişahın kızı odaya girip de karşısında bir sıçan görünce sıçana bir tekme vurur, sıçan güvercin olur uçar gider. Kız bunda bir ar olduğunu düşünerek peşine düşer. Bir kayanın dibinde kendi kendine su dolup ağzını bağlayıp, kayanın

içine giren tulukları takip eder, içeride bir yiğitin oturduğunu görür. Yiğit: 'Geldin mi, ben senin kocam, sırrımı söyleme, annem peşimize düştü, seni öldürmek niyetiyle geziyor.' der. Bunlar kaçmaya başlarlar, anasının öfkeyle kendilerine yaklaştığını görünce oğlan kızı bostan yapar, kendisi bostancı olur. Kadın bostancıya bir kızla oğlan aradığını söylüyorsa da oğlan belli bir cevap vermiyor. Kadın bırakıp gidiyor. Bunlar gene kaçıyorlar. Annesinin yaklaştığını görünce kızı bağ yapıyor, kendisi bağmancı oluyor. Annesi: 'Buradan iki kişinin geçtiğini gördün mü?' diye soruyor. Oğlan: 'Sana üzümlerimi ucuz satarım.' diyor. Kadın gene yollara düşüyor. Bunlar da kaçmaya başlıyorlar. Bir çukur yere geliyorlar, annesinin yüksekte olduğunu görünce bizi görür diye oğlan kızı değirmen yapıyor, kendisi değirmenci oluyor. Kadın bu sefer oğlunun sır sahibi olduğunu hatırlayarak bu değirmenin gelini olduğunu anlıyor. Yukarıdan bir taş alıp yuvarlıyor. Bunların ikisi de ölüyorlar."⁵¹

Her iki masalda da Padişah kızlarına talip olan hayvan biçimindeki karakterleri aynı şekilde kılık değiştirdiklerini ve insanüstü güçlere sahip olduklarını görüyoruz. İkinci örnekteki masal aynı zamanda nadir olarak kötü son ile biten masallara da örnektir

"Çocuğu olmayan bir padişahın eşi bir yılan doğurur. Evlendiği bütün kızları öldürür. Evlendiği son kız kırk kat elbise giyer. Kendisi bir kat elbise çıkarınca, yılan da bir kat deri çıkarır. Sonunda kırk kat deri çıkınca yılan yakışıklı bir delikanlı olur."⁵²

Bir padişahın evlenme çağındaki kızları, evlenecekleri kişiyi seçmek için pencerenin önünden geçenlere mendil atarlar. Küçük kızın mendili bir leyke isabet eder. Leylek kızı bir saraya getirir ve onu periler padişahının oğlu ile evlendirir."⁵³

"Bir padişah kızını ilk isteyene vermeye karar verir. Kızı ilk olarak topal bir leylek ister. Leylek, prensesi hizmetçi olarak satar. Kız, hizmetçi olduğu evin oğlunun dadısıyla evlenmediği için kuyuda hapis olduğunu görür ve onu kurtarır. Oğlanı kurtardığı için azat edilir. Prensesin ikinci olarak satıldığı evin oğlu delidir. Bu oğlanın aklını kazanda kaynatan büyücüyü öldüren kız, bu evden mükafatlarla ayrılır. Üçüncü olarak dilsiz bir kızın yanına hizmetçi olarak satılan kız, dilsiz kızın sırrını çözmeye çalışırken kocası olan topal leyleğin her gün dilsiz kızın yanına geldiğini ve tüylerini çıkararak yakışıklı bir delikanlı olduğunu görür. Topal leyleğin tüylerini yakınca büyü bozulur. Leylek insan olarak kalır, prensesle yeniden evlenirler."⁵⁴

"Padişahın kızı bahçede otururken bir kuş gelir, bohçasını kapar, kaçırır. Prenses bu kuşu aramaya çıkar. Kuş aslında perilerin elinde esir olan bir bey oğludur. Geceleri şekil değiştirerek insan olur. Bohçasını kaçırın ve geceleri insan olan bu kuşun yanında bir süre kalan kız hamile kalınca kuş, kızı ailesinin yanına bırakır. Hergün eşini ve çocuğunu ziyarete gelen kuşun tüylerini ailesi yakar. İnsan kılığına giren kuş, büyük bir ateş yaktırır ve bütün ailesinin ateşin etrafında 'Hasan Çelebi' öldü diye ağlamalarını ister. Büyük ateşin etrafında herkesin ağladığını gören kuş biçimindeki periler kederlerinden kendilerini ateşe atarlar. Hepsi yanar."⁵⁵

"Çocuksuz bir kadın bir yumurtayı kırk gün beşikte sallar, bir tavuk çıkar. Padişahın oğlu hergün gelip bahçesinden nar ve gül koparan tavuğu izler,

onun silkinip güzel bir kız olduğunu görür. Bu tavuk ile evlenir. Eşinin tavuk kılığında çıkıp düğüne gittiği bir gün, onun tüylerini yakar. Karısına kavuşur."⁵⁶

"Bir babanın vasiyeti üzerine küçük erkek kardeş, büyük erkek kardeşlerinin muhalefetine rağmen, üç kız kardeşini de ilk kısmetlerine (kuş, tilki, kurt,⁵⁷ dev, karınca, bülbül⁵⁸, tilki, atmaca, şahin⁵⁹) verir. Daha sonra nişanlısını aramaya çıkan küçük oğlan, insan kılığına da girebilen ve kız kardeşleri ile evli olan bu karakterlerin yardımıyla nişanlısına kavuşur."

"Padişahın küçük kızı cirit oynarken kara köpeğe vurduğu için Kara Köpek ile evlendirilir. Kara Köpek eşini çeşitli denemelerden geçirir. Bu güç görevlerin bir kısmının çözümlenmesinde Kara Köpek eşine yardım eder. Kız, sır saklamayı öğrendiği ve güç görevleri başardığı için Kara Köpek insan kılığına girer ve evlilikleri yenilenir."⁶⁰

"Padişahın kızlarının çok sevdikleri bir atları varmış Bir gün küçük kız bu ata üzüm verirken at silkinir, yakışıklı bir delikanlı olur. Bu delikanlı ile küçük kız evlenmişler, ama gene at kılığına giren delikanlı, kızdan sırrını saklamasını istemiş. Bir süre sonra küçük kız eşinin sırrını ablalarına söylemiş, ve delikanlı kılığında cirit oynayan eşinin at derisini yakmış. Bunun üzerine delikanlı güvercin olup uçmuş. Kız eşini aramaya çıkar, bir çok güçlüklerden sonra onu dev olan ailesinin yanında bulur. Oğlan ile kız devlerden çeşitli kılıklara girerek kurtulurlar."⁶¹

"Kırk odalı bir konakta oturmayı isteyen fakir bir kız, ücreti kırk gün ödemek üzere kırk odalı bir konak satın alır, içine yerleşir. Bu konağa girenlerin sabaha ölümleri çıkarmış. Komşular bunu bildikleri için yeni gelene bir tepsi yemek getirirler. Kız tepsinin başına oturur, pat diye içeri bir kedi girer. Kız: 'Kırk odalı konağı veren Allah yemeğimi de verdi. Bir de bana can yoldaşı kedi yollaadı.' der. Kız kediyi de karşısına oturtur, beraberce yemek yerler. Yemekten sonra fakir kız postekisini kedinin altına yayar, feracesini de üstüne örter. Kendisi kuru yerde yatar. Kız sabah uyandığında kedinin yattığı yerde, yumurtadan büyük parlak bir taş bırakıp gittiğini görür. Sonraki günlerde de kedi akşamları aniden gelir, yemek yer, kızla beraber yatar, sabahları ona görünmeden ortadan kaybolurmuş. Her sefer de o taşlardan bir tane yattığı yere bırakır gidermiş. Kız bu taşlardan birini bir kuyumcuya satar, zengin olur. Bir gece kız uyumaz kediyi izler, kedi mücevher ağaçlarıyla dolu bahçelerden geçip bir saraya varır. Sarayda kedi insan kılığına girer, onu güzel bir kadın karşılar. Benli Bahri diye çağırdığı bu delikanlıya kadın bir bardak şerbet ıçırır. Şerbeti içen Benli Bahri'nin uyuyup uyumadığını kontrol etmek için ayağına şiş batırır. Uyuduğunu anlayınca arap lala'nın yanına gider. Kız sessizce evine döner. Ertesi gece kedi gelince ona gördüklerini anlatır, ayağının altındaki şiş yarasını da gösterir. Peri Padişahının oğlu olan kedi orada bir silkinir, yakışıklı bir delikanlı olur. Kıza: 'Karımla lalamdan intikamımı alacağım ama o gece gittiğin yol, yedi yıllık koydur. Beni yedi yıl göremeyeceksin.' der ve ortadan kaybolur. Benli Bahri yedi yıl sonra geri döner, kızla evlenir ve mutlu olurlar."⁶²

Bu örnekleri çoğaltmak her zaman mümkündür, ancak bu kadarının konuyu açıklamaya yeterli olduğu kanaatindeyiz. Masallarda hayvan biçiminde görünüp, daha sonra

insan kılığına giren damat adaylarının (bir tek örnekte gelin adayı vardır⁶³) masallarda zaman zaman "meğer bunlar peri imişler"⁶⁴, veya "meğer bu peri padişahın oğlu imiş."⁶⁵ gibi ifadelerle açıklamalarını, son devir masalcılarının görüşü olarak benimsiyoruz. Bizce bu karakterler, daha önce üzerinde durduğumuz perilerden farklıdır. Umumiye ile turunç, limon, nar gibi meyvaların içinden veya ağaç kütüklerinden çıkan ve kız olan periler, daha değişik bir temele dayanmaktadır.

Bu bölümün başında aktardığımız kaynaklara dayanarak, bu karakterlerin dinî eserlerde ve inançlarda yer alan cin talfesi ile ilgili inançların değişik şekillerde masallara nakledildiği görüşünü benimsemeyi tercih ediyoruz.

II. Kahramana zarar vermek üzere ortaya çıkan, ancak kahramanın dürtüğü, iyi huyu, zekası, hüneri ile yardımcılık görevi üstlenen karakterler: Devler, Bir Dudağı Yerde, Bir Dudağı Gökte Araplar, bir masalın çeşitli varyantlarında aynı fonksiyonu gördükleri halde farklı isimler ve farklı kişiliğe sahip özel tipler (Güllükan, Zülfü Mavi, Çan Kuşu Çor Kuşu, Dilanremcengi gibi.)

a. Devler: Devlerin bir kısmı bilhassa kadın devler bu gruba dahildir. Türk masallarında devler en çok sözü edilen karakterlerden biridir. Devlerin yer almadığı masal çok azdır. Masallarda devler masal kahramanının önüne aşılması güç bir engel olarak çıkarlar, masal kahramanı ya bu devleri öldürerek ulaşacağı yere varır veya bu devlerin dostluğunu kazanarak onların yardımıyla ulaşacağı yere ulaşır ve elde etmek istediğini kazanır. Bu bölümde, masal kahramanına yardımcı olan devlerle ilgili örnekleri vermeden önce, Türk Masallarında bu karakterlerin nasıl tasvir edildiklerini nakletmeye çalışacağız.

Türk masallarında devler, çok iri insanlar gibi tasvir edilmekle beraber, zaman zaman kırk başlı,⁶⁶ kırk kulaklı veya yedi başlı,⁶⁷ yedi kulaklı devlerden de söz edilir. Devler de insanlar gibi yaşarlar, evlenirler, çocukları olur, yemek pişirirler.⁶⁸ Devler umumiye ile çok zengindirler, konaklarında, bahçelerinde en nadide eşyalar, değerli kuşlar, değişik meyvalar bulunur.⁶⁹ Devlerin insanlardan farklı yönlerini şöyle özetleyebiliriz: Devler insan eti yerler, insan kanı içerler,⁷⁰ insan oğlunun kokusunu çok uzaktan duyarlar.⁷¹ Devlerin şekil değiştirme ve değiştirtme güçleri vardır. İstedikleri kişileri elma, portakal, şipirge veya sahan yapıp ceplerine, kapının arkasına veya rafa koyarlar.⁷² Kendileri zaman zaman insan kılığına bazen hayvan kılığına bürünürler.⁷³ Ayrıca insanlara dev kılığına girmeyi de öğrettikleri olur.⁷⁴ Devlerin uyuma şekilleri de insanlardan farklıdır, devler uyanırken gözleri kapalı, uyurken açıktır.⁷⁵

Masallarda, masal kahramanlarının karşısına düşman karakterler olarak çıkan bu devlerin hangi şartlarda ve nasıl onlarla dost oldukları ve yardımcılık görevini üstlendiklerini aşağıdaki örneklerle açıklamaya çalışacağız:

Kadın devler, erkek devlere nispetle daha merhametlidirler, masal kahramanları genellikle önce kadın devlerle dost olurlar, onların vasıtasıyla erkek devlerin yardımlarını sağlarlar.

"Sağ memesini sol omzuna, sol memesini sağ omzuna atıp hamur yoğuran kadın devin memelerinden süt emen kahramanı dev, evlat edinmek zorundadır."⁷⁷

"Ateş üzerinde büyük kazanda yemek pişiren kadın dev, kendisine selam verip ateş isteyen kıza, makasla keserek bir parça ateş verir."⁷⁸

"Evlad edilen masal kahramanına, devin kocası veya oğulları da kötülük etmezler."⁷⁹

Masal kahramanlarına erkek devlerin de yardımcı olduğu örnekler az değildir.

"Çember Tiyar nişanlısını elma yapıp cebine koymuş. Dev evi olan evlerine geldiğinde devler burası insan eti kokuyor diye bağırmaşlar. Çember Tiyar yemeyeceğinize yemin ederseniz çıkartırım." demiş. Devler 'büyük küp başımızda paralansın yersek' diye yemin etmişler. En büyük yeminleri bu olduğu için kızı hiç bir şey yapmamışlar."⁸⁰

"Dev padişahı, masal kahramanına dev duasını öğretir. Dev kılığına giren oğlan, devlerden zarar görmeden devlerin ülkesinden çıkar."⁸¹

"Devin ayağını tesadüfen iyileştiren oğlan ile dev dost olurlar, masal boyunca dev, oğlana yardım eder."⁸²

"Topal dev, çocuğun güzelliğine kıyamaz, onunla kardeş olur. Ayrıca çocuğa dev olan annesi, babası ve kardeşleri ile dost olma yollarını öğreterek onların yardımını da sağlar."⁸³

"Padişah babasını kızdırdığı için evden kovulan kız, gördüğü bir saraya girer. Saraydaki devin ellerini, ah babacığım diye öptüğü için dev, bu kızı evlat edinir. Onun mutlu bir evlilik yapmasını ve babası ile barışmasını sağlar."⁸⁴

Bazı masallarda masal kahramanları, zekalarını kullanarak devleri korkuturlar, onlardan itibar görürler ve mükafat alırlar.⁸⁵

Bir kısım masallarda ise masal kahramanları ile devler arasında çeşitli şekillerde sağlanan dostluklar çok uzun ömürlü olamaz. Bir süre sonra dev, yeniden masal kahramanını yemeye veya öldürmeye niyetlenirse de masal kahramanı, devı öldürerek hem düşmanından kurtulur, hem de devin mallarına sahip olur.⁸⁶

b. Bir Dudağı Yerde Bir Dudağı Gökte Arap: Siyah derili ve çok korkunç olarak anlatılan bu karakter masallarda isimleri belirsiz tipler için öldürücü bir düşman olduğu halde bizim masal kahramanlarımızın zekaları sayesinde onların yardımcısıdır. Bu karakter bir yardımcıdan ziyade, masal kahramanlarının ihtiyacı olan şeyleri temin eden vericiler olarak karşımıza çıkarlar. Türk masallarında bu bir dudağı yerde, bir dudağı gökte arap ile masal kahramanı çok kere susuz bir kuyu içinde karşılaşır. Arap: yanında bulunan bir kurbağa ile dünya güzeli bir kızı göstererek masal kahramanına hangisinin daha güzel olduğunu sorar. Masal kahramanı: "Gönül kimi severse güzel odur." diye doğru cevap verdiği için arap daha önce kuyuya inenleri öldürdüğü gibi masal kahramanını öldürmez, masal kahramanına içi mücevher dolu iki veya üç nar hediye eder.⁸⁷

"Sihirli bir yüzüğün yalanması ile ortaya çıkan bir dudağı yerde, bir dudağı gökte arap, yüzüğün sahibinin bütün isteklerini anında yerine getirir."⁸⁸

"Bir padişahın oğlu çarşıdan 'alan da pişman almayan da pişman' diye satılan bir sandık satın alır. Sandıktan Ecimli Padişahın oğlu olan bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bir arap çıkar. Padişahın oğlu bir dudağı yerde, bir dudağı gökte arabı memleketine geri götürünce Ecimli Padişahı oğluna ka-

vuşmanın sevinci ile Padişahın oğluna onu mutluluğa erİştirecek olan 3 kara dirhem hokkası hediye eder."⁸⁹

"Bir dudağı yerde bir dudağı gökte araptan korkmayan masal kahramanı, bu arabın yardımı ile mutlu ve zengin bir yuvaya sahip olur."⁹⁰

Yalnızca bir masalın bir varyantında, bir dudağı yerde bir dudağı gökte diye tarif edilen arabın masalın başından sonuna kadar masal kahramanına kötülük etmek üzere uğraştığını, ancak sonunda masal kahramanının kocası tarafından öldürüldüğünü⁹¹ tespit ettik. Ancak bu masalın diğer varyantlarında bir dudağı yerde bir dudağı gökte arap karakteri yerinde değişik isimleri olan insanlar bulunmaktadır. Bir masalın bir tek varyantında farklı şekilde tespit edilmesi bizim sınıflamamızı etkilemez.

c. Özel Tipler: Bir masalın değişik varyantlarında farklı isim ve farklı kimliklerle karşımıza çıkmalarına rağmen, masal içindeki fonksiyonları ile birbirinin aynı olan bu karakterleri tek tek tanıtmamızın faydalı olacağını düşündük. Söz konusu edilen masalın bütün varyantlarında kötü kalpli teyzeler, daha önce evden attırdıkları çocukların sağ olduklarını öğrenince bir ihtiyar kadını veya ebe kadını erkek kardeş avda iken evde yalnız kalan kız kardeşinin yanına gönderirler. Cadı kadın sevimli ihtiyar tavırları takınarak kızı, erkek kardeşini gülükân çiçeğini, Gülükânı, Zülfü Mavi'yi, Yakası Çalar, Kendi Oynar, Dilâremcengi isimleri ile anılan bu özel tiplerden birini getirmesi için göndermeye razı eder. Bu tiplerin yanına gidenler taş olur dönmezlermiş. Ancak masal kahramanları bunları getirmeyi başarırlar, bu tipler masal kahramanları ile geldikten sonra teyzelerin, çocukların annesine yaptıklarını ortaya çıkarırlar, ayrıca bu çocukların padişahın öz çocuklarını da açıklarlar. Kötü tipler masalın sonunda cezalandırılırlar.⁹²

1. Gülükân: Masal kahramanına önce gülükân çiçeğini getirmesi söylenir. Kızkardeşinin hatırını kıramayan masal kahramanı yola çıkar, yolda topal devle arkadaş olur. Topal devin ve gene bu devin annesinin babasının ve kırk kardeşinin yardımıyla çiçeği koparır, döner.⁹³

Masal kahramanının gülükân çiçeğini elde ederek geri dönmesi, kötü kalpli teyzeleri bütünü kızdırır. Bu sefer gene ihtiyar kadının aracılığı ile kızı erkek kardeşini Gülükân'ın kendisini getirmek üzere göndermeye razı ederler. Gülükân çok güzel bir peri kızdır. Bahçesine girenleri taş yapar, Masal kahramanı, gene Topal Dev ve ailesinin yardımı ile Gülükân'ın konağının penceresinin altına kadar gider. Gülükân'a seslenince Gülükân ona da taş ol der. Çocuk taş olur, Gülükân çocuğun güzelliğine âşık olduğu için sihirli çekmecesini kullanarak çocuğu canlandırır. Çocuk ile Gülükân evlenirler. Masal kahramanının kız kardeşinin yaşadığı yere dönerler. Gülükân bunların başına neler geldiğini bilir. Meselâyı babalarına anlatır, anneleri yarı beline kadar gömülü olduğu yerden çıkarılır, babaları çocuklarını tanır, kötü teyzeler cezalandırılır.⁹⁴

2. Zülfü Mavi: Yaşlı bir erkektir. Bahçesine gelenleri taş yaptığı için bahçesi, taşlaşmış insanlar ve atlarıyla doludur. Masal kahramanı, kızkardeşinin hatırı için Zülfü Mavi'yi aramaya çıkar, yolda rastladığı bir ihtiyar oraya nasıl gidileceğini ve Zülfü Mavi'yi nasıl bulacağını anlatır. Masal kahramanı söylenilenleri yapar, bahçeye geldiğinde ihtiyarın öğrettiği gibi, "Zülfü Mavi, seni beni yaratanı seversen dışarı çık." diye seslenir. Çocuğun ayakları taş kesilir, her seslenişinden sonra vücudunun bir kısmı taş kesilir. Çocuk tamamen taş kesilince Zülfü Mavi dışarıya çıkar, elindeki kovadaki suyu bütün taşların üzerine serper. Bütün taşlar birden canlanır, insan olur. Oradaki bütün insanlar Zülfü Mavi benimle gel diye yalvarırlarsa da Zülfü Mavi, masal kahramanı ile gideceğini söyler.

Masal kahramanı ve Zülfü Mavi memlekete dönerler. Zülfü Mavi, masal kahramanı ve kız kardeşi, padişahın davetini kabul ederek saraya giderler. Kötü kalpli teyzelerin hazırladıkları zehirli yemekleri, Zülfü Mavi çocuklara yedirmez. Padişaha, eşinin yarı beline kadar toprağa gömülü olduğunu ve bu çocukların da kendi çocukları olduklarını anlatır. Kötü kalpli teyzeler cezalandırılırlar. Çocukların annesi gömülü olduğu yerden çıkarılır. Çocuklar anne ve babalarına kavuşurlar.⁹⁵

3. Yakası Çalar Kendi Oynar: Bu karakter uzun saçlı bir arap olarak tasvir edilmektedir. Bu arabi çağırma gidenler "Çan Kuşu" diye bağınırlarmış, içeriden "Çor Kuşu" diye cevap gelince, seslenen taş olurmuş. Masal kahramanı gider, "Çan Kuşu" diye bağırır, içeriden "Çor Kuşu" diye cevap gelir ve masal kahramanı taş kesilir. Kız kardeşi bir süre erkek kardeşini bekler, geri dönmediğini görünce o da yola çıkar. Yolda rastladığı bir ihtiyarın yardımı ile, Yakası Çalar Kendi Oynar denilen arabin yerini bulur. Meğer bu arap erkeklerle kızarmış, onun için onları taş yaparmış. Kız "Çan Kuşu" diye bağınca, içeriden "A canım" diye cevap gelir ve kapı açılır. Kız içeriye girer, yoldaki ihtiyardan öğrendiği gibi arabin saçlarını eline dolar, elindeki yasemin çubukla arabı bembeyaz oluncaya kadar döver. Arap beyaz bir kız olunca: "Emret Sultanım" der. Kız taşların hepsini gene eskisi gibi insan yapmasını ister. Herkes canlanır. Kız, erkek kardeşine kavuşur. Beyaz olan arap kızı da yanlarına alarak memleketlerine dönerler. Kötü teyzelerle beraber ebe kadın cezalandırılır. Anneleri gömülü olduğu yerden çıkarılıp saraya gelir. Padişah, çocukların kendi çocukları olduğunu öğrenerek çok sevinir.⁹⁶

4. Dilâremcengi: Olay aynen yukarıdaki gibi cereyan eder. Dilâremcengi, güzel bir peri kızıdır, sihirli bir çalgısı vardır.⁹⁷

III. Doğrudan doğruya masal kahramanına kötülük etme veya onu öldürmek amacıyla ortaya çıkan düşman yaratıklar. Bu grup kendi arasında olağanüstü niteliklere sahip düşmanlar ve kötü niyetli insanlar diye iki alt gruba ayrılır. Birinci'alt gruba devler, ejderhalar, küpe binen cadı kadınlar ve özel tipler dahildir.

a. Devlerin büyük bir kısmı bu olağanüstü hainlere dahildir. Daha önce oldukça teferruatlı bir şekilde tasvir etmeye çalıştığımız devlerin hain olarak ortaya çıkanları, māsallarda uzun uzun anlatılmazlar. Masal kahramanının önüne aşılması gereken bir engel olarak çıkan bu devler, kısa bir süre içinde ortadan kaldırılırlar. Devler umumiyetle aptal yaratıklar olarak tasvir edilirler ve masal kahramanları bunları çok kere aldatarak öldürürler.

Örnekler:

"Kızın kardeşleri kapının önüne bir kuyu kazarlar. Kızın kanını emmeye gelen dev, kapıyı açınca kuyuya düşer. Oğlanlar, devin başını keserler."⁹⁸

"Padişahın küçük oğlunun karşısına çıkan 40 dev, şezadeden sevdikleri kızı kendilerine göstermesini isterler. Şehzade, kırk dev kızın bulunduğu kaleye götürür, bak sevdiğin kız aşağıda diye seslenir, kızı görmek için kale duvarından başını uzatan devin başını keser. Diğer devler bir önceki kızın yanına indi diye, sırayla aynı yere çıkarlar ve kırkını da şehzade öldürür."⁹⁹

Bazı devlerin öldürülmeleri değişik tılsımlarla olur.

"Sarı Devlin ölümü urgan dolanmış dut ağacının altındaki tavşanın karnındaki kutudaki üç boz böceğin öldürülmesine bağlıdır."¹⁰⁰

"Padişahın oğlu, hamur yoğuran devin göğsüne iğne batırarak onu öldürür." ¹⁰¹

Bir kısım devler ise doğrudan doğruya masal kahramanının iyi silah kullanması sayesinde öldürülürler. ¹⁰²

Masal kahramanını takip ederken öldürülen devlerin başlarına gelenler daha farklıdır!

"Bir deve evlat olan Keloğlan, devin dediğinin aksini yapar, ata üzüm, domuzlara kemik verir. Günden güne kuvvetlenen at ile dost olur. At, Keloğlan'a oradan ayrılma zamanlarının geldiğini haber verir. Yola çıkmadan önce Keloğlan'a yanlarına bir büyük kalıp sabun, bir küçük kalıp sabun, bir büyük bir de küçük kase, bir büyük su tulumu bir de küçük su tulumu almasını söyler. Keloğlan istenenleri hazırlayınca yola çıkarlar. Dev büyük domuza biner ve Keloğlan'ın peşine düşer. Dev, Keloğlan'a yaklaşıncaya at, büyük kâseyi arkalarına küçük kâseyi önlerine atmasını söyler. Arkaları meşelik ağaçlık olur, önleri çalılık çırpılık olur. Devin bindiği domuzun ayağı kırılır. Dev geri döner, ortanca domuza biner, gene peşlerine düşer. Bu sefer büyük kalıp sabunu arkalarına, küçük kalıp sabunu önlerine atarlar. Arkalara dağ taş, önleri kum çakıl olur. Ortanca domuzun ayağı da kırılınca dev geri döner, küçük domuza biner ve bunların peşlerine düşer. At devin gene yaklaştığını görünce bu sefer Keloğlan'a büyük su tulumunu arkalarına, küçük su tulumunu önlerine attırır. Arkaları büyük bir deniz olur, önleri hendek gibi küçük su olur. Dev denize dalınca boğulur. Keloğlan geri döner, devin malına sahip olur." ¹⁰³

b. Ejderhalar: "Ejderha veya ejder (farsça) genel olarak arslan pençeli kanatlı ve kuyruğu yılan kuyruğu biçiminde gösterilen masal hayvanı...

Bütün milletlerin masal dünyasında yeri olan, bazen arslan gövdeli, yılan kıvrıklı, bazen kanatlı olarak gösterilen, olağanüstü hayvan. (Ejderhanın daha çok eski Babil inançlarından doğmuş masallardan türediği, her milletin hayal gücüne göre biçimlendiği ileri sürülmektedir.)

İnsan hayal gücünün yarattığı çeşitli masal varlıklarına ejderha denilmiştir. Çin edebiyatında Ji King'in kitabı, ejderhalara büyük yer verir. Çin sanatında en çok rastlanılan unsurlardan biri de ejderha'dır. Eski Çin armalarında ve birbirine geçme üç harfle temsil edilmiş, Kore armalarında ejderha figürüne rastlanır. Genellikle kartal kanatlı, arslan pençeli ve yılan kıvrıklı bir çeşit timsah şeklinde tasvir edilir. Eski Türklerde hava ve suların hakimi olarak gösterilirdi. Kaynağı Sümerlere kadar inen ejder, bu bölgedeki halkların kozmoloji ve mitolojisinde önemli yer tutar. İncil'de geçen seraplar, yani uçan yılanlar şüphesiz ejderhalardır. Eski Yunan mitolojisinde de ejderhalardan söz edilir. Ama bunların çeşitli şekilleri ve adları vardır. Gözleri gece gündüz açık, yüz başlı bir ejderha, Hesperides bahçesini bekler; Herakles onu öldürür. Kodmos ile İason ejderhanın dişlerini ekerler, bunlardan insanlar meydana gelir. Masallardaki hazinelerin bekçileri olan ejderhalar, ülkelerin baş belası olarak tasavvur edilmiştir. Bu ejderhaların karnını doyurmak için, delikanlılar ve genç kızlar arasında, her yıl kurbanlar vermek gerekir. Böylece, ejderhaya karşı, zenginlikleri ele geçirmekten çok ülkeyi belâlardan kurtarmak amacıyla mücadele edilir... ¹⁰⁴

Belli bir devirde mağara devri hayvanlarının iskeletlerinin efsanevi ejderhalara benzer biçimde bir araya getirilmeleri ¹⁰⁵ eski dünya efsanelerinin ispatlanır gibi olmalarını

sağlamıştır. Türk masallarında ejderhaların dış görünüşleri kesin bir şekilde tasvir edilmemektedir. Türk masallarında ejderhalar zaman zaman büyük bir yılan gibi ve ağzından ateşler çıkan korkunç bir canavar olarak anlatılmaktadır. Çok kere kahramanın önüne aşılması güç bir engel olarak çıkmakla beraber, kahramanın ejderhayı öldürmekle kazancı büyük olur. Yukarıdaki bilgilerde nakledildiği gibi, ejderhalar büyük hazinelerin bekçiliğini yapmak yanında Türk masallarında daha çok bütün bir memleketin suyunu sağlayan çeşmeyi tutarlar, her yıl ejderhaya bir kız götürülür, o kızı yerken memleket halkı da taşıyabildiği kadar su alır.¹⁰⁶ Kahraman, ejderhayı öldürerek hem kurbanı, hem de memleket halkını sıkıntıdan kurtarır. Türk masallarında ejderha ile ilgili tespit edebildiğimiz diğer örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

"Kahraman yoluna devam ederken önüne bir ejderha çıkar, ejderhayı okla öldürür. Ejderhanın karnından periler padişahının kızı çıkar. Periler padişahı kızını kurtaran kahramana içinden yemekler çıkan bir ceviz armağan eder."¹⁰⁷

"Sabah uyanan şehzade çadırının etrafının bir ejderha tarafından sarıldığını görür. Şehzadeye, ejderha: 'Çini Maçın Padişahının sırrını öğrenip kendisine naklettiği takdirde çadırda şehzade ile birlikte rehin tuttuğu eşini serbest bırakacağını söyler. Şehzade bu sırrı öğrenip geri döndüğünde ejderha, hikayeyi dinledikten sonra dünya güzeli bir kız olur. Büyü ile ejderha kılığına girdiğini söyler. Küçük şehzadenin ikinci eşi olur."¹⁰⁸

"Senede bir kere elma veren ağacın elmalarını her yıl yiyen ejderhayı küçük şehzade önce yaralar sonra peşi sıra gider ve öldürür."¹⁰⁹

"Şehzade uyanır bakar üzerine bir ejderha geliyor, bir gürz fırlatır ejderhayı öldürür."¹¹⁰

c. Cadı Kadınlar, Türk masallarında özellikle kız masal kahramanları için tehlikeli olan cadı kadınlar, zaman zaman masal kahramanının üvey anasıdır, bazen de kahramanla akrabalık ilişkisi yoktur. Türk masallarında tespit edilen cadı kadınlar umumiyetle küpe binerler ve büyü yaparlar. Süpürgeye binenleri tespit edilmemiştir. Bu cadı kadınların dış görünüşleri hakkında pek fazla bilgi verilmemiştir.

"Cadı üvey ana küpe biner, yılanı kamçı eder, Nartanesi'nin peşine düşer."¹¹¹

"Cadı kadın kızı aldattır, küpe bindirir padişaha götürür."¹¹²

"Cadı süt ana küpe biner yılanı kamçı eder, eline yeşil tesbih alır. Kızı aramaya çıkar. Kızı yakalayınca gözlerini çıkarıp, kızı yolun kenarına atar."¹¹³

D. Özel Tipler: Masal kahramanına daima kötülük eden yaratıklar arasında özel isimlerle anılan, ancak aynı fonksiyonları gören olağanüstü güçlere sahip insanlar vardır. Bunları tek tek anlatmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. Ateşkâroğlan: Bu tip masal kahramanına şöyle tanıtılmaktadır: "Yalnız kırkinci odayı açmayacaksın, orada ateşten bir adam var. Onu oraya ben hapsedtim. Sana çok yalvarır, acır da onu kurtarırsan kızımı kaçırır seni de yakar."¹¹⁴

Masal kahramanı kayınpederinin sözünü dinlemez, kırkinci odaya girer. Ateşkâroğlanın yalvarmalarına dayanamaz, zincirleri kırar. Zincirler kırılır

kırılmaz odaya bir ateş yayılır, Ateşkâroğlan kızı aldığı gibi ortadan kaybolur. Masal kahramanı Ateşkâroğlanın peşine düşer, yardımcılar sayesinde nişanlısı ile Ateşkâroğlan'ın yaşadıkları yeri bulur. Ateşkâroğlan'ın ölümü bir sırta bağlıdır. Dolapta bulunan bir çift at nalından biri suya atılınca dışarıya çıkan balığın karnı yarılacaktır. Bu balığın karnından çıkan iki serçenin boynuları koparılmıca Ateşkâroğlan'ın da boynu koparmış. Diğer at nalı suya atılınca sudan Ateşkâroğlan'ın konuşan ve çok güçlü olan atının kızkardeşi sudan çıkarmış. Masal kahramanı öğrendiklerini tatbik ederse de serçelerin boynunu koparmaya kıyamadığı için Ateşkâroğlanı öldüremez. Ateşkâroğlan masal kahramanını yakalar, parça parça doğrar. Tilki, Atmaca ve Şahin kuşu Padişahları olan enişterinin yardımı ile masal kahramanı yeniden canlandırılır. Masal kahramanı tekrar Ateşkâroğlanın peşine düşer, bu sefer ikinci nalı suya atar, sudan çıkan atın yardımı ile Ateşkâroğlanı öldürmeyi başarır." 114

2. İğci Baba: "İğ satan bir adam iğ satmak bahanesi ile yalnız yaşayan üç kız kardeşle tanışır. Önce büyüğü, sonra ortancayı iğ göstermek bahanesi ile yaşadığı eve götürür. Kızlar İğci Baba'nın mağarasına gelince, orada asılı insan etlerini görürler. İğci Baba sıra ile kızlara insan eti yemelerini teklif eder. Kızlar kabul etmeyince ikisini de keser, duvara asar. Küçük kızı da ablalarını görmek üzere mağaraya getirir. Ona da insan eti yemesini teklif eder. O da kabul etmeyince, küçük parmağını kessem yer misin diye sorar. Kız kabul eder. İğci baba küçük parmağını keser ve kızı verir. Kız parmağı kucağındaki kediye yedirir. İğci Baba insan eti yiyenlerin bu mağaradan dışarı çıkamayacaklarını söyleyerek kızı kırk odanın anahtarını verir, kırkinci odayı açmamasını söyler. Kız kırkinci odayı açar ve orada elleri ayakları bağlı bir delikanlı görür. Delikanlıyı serbest bırakır. Delikanlı kızı, İğci Babanın başından üç tel saç kopardığı takdirde İğci Babanın kırk gün uyuyacağını söyler. Kız söylenileni yapar, İğci Baba uykuya dalınca delikanlı ile beraber kaçarlar. Uzak bir memlekette evlenirler. İğci Baba kırk gün sonra uyanınca dilenci kılığına girer bunları aramaya çıkar. Bunların yaşadıkları yeri bulur, kızı kendisini acındırarak eve gider. Gece olunca bütün mahalleye ve eve ölü toprağı serperek herkesin derin bir uykuya dalmasını sağlar. Eline kalın bir sopa alarak kızı dövmeye başlar. Kız oradan oraya koşarken kocasının baş ucunda duran bir şişeye çarpar, şişe düşüp kırılınca büyü bozulur. Kocası uyanır. İğci Babayı yakalar, elini ayağını bağlar. Bacanın içine koyar ve yâkar." 115

3. Bostancı Dede: Bu tip de, daha önce üzerinde durduğumuz Ateşkâroğlan tipine benzer. Masal kahramanı, eşi ile birlikte evine dönerken yolda uyuz, zayıf bir ata binmiş bir ihtiyara rastlar, ihtiyar nereye gittiğini sorar. Küçük şehzade başından geçenleri anlatınca ihtiyarın uyuz atının iki yanında iki kanat çıkar, doru bir küheylan olur, ihtiyar şehzadenin terkisindeki kızı kapıldığı gibi ortadan kaybolur. Şehzade yaşlı bir aile dostlarına gider. Başından geçenleri anlatır. Yaşlı dost, kızı kaçıranın Bostancı Dede olduğunu o kızı alabilmek için saçını sakalını ağarttığını söyler. Yaşlı dost, kuşlardan Bostancı Dedenin yaşadığı yeri öğrenir. Bir kartal şehzadeyi sırtına alarak Bostancı Dedenin memleketine götürür. Şehzade iki sefer eşini kaçırmaya teşebbüs ederse de Bostancı Dedenin atı, bunların kaçtıklarını haber verir. Bostancı Dede bunlara yetişir, hem kızı alır, hem de oğlanı döver. Sonunda oğlan kızın yardımı ile Bostancı Dedenin atının annesinin nerede olduğunu öğrenir. Gider o atı bulur, besler, iyice tamar eder. At artık uçabileceğini ha-

ber verince Şehzade ata atlar, Bostancı Dedenin evine varırlar. Kızı alıp yola düşerler, Bostancı Dede de atına atlar, peşlerine düşer. Oğlanın bindiği at; Bostancı Dedenin atına: 'Eğer Bostancı Dedeyi yedi kat gökten aşağı atmazsan sana analık hakkımı helal etmem.' der. Bostancı Dede Yedi kat gökten aşağı atılınca paramparça olur." ¹¹⁶

Türk masallarında sözünü ettiğimiz bu olağanüstü güçleri veya olağanüstü güçlü yardımcıları olan düşman yaratıkların dışında kötü kalpli akrabalar ve başka insanlar vardır. Bu düşmanlar da diğerleri gibi kahramanın önüne engel olarak çıkarlar, bir süre kahramanın ve yakınlarının sıkıntıya düşmesine sebep olursa da sonunda cezalandırılırlar, masal kahramanları mutlu sona ulaşırlar.

KÖTÜ NİYETLİ İNSANLAR: Bu grupta en yaygın olan tip nenekarı, kocakarı, cadı kadın şeklinde ifade edilen ihtiyar kadın tipidir. Masal kahramanını aldatarak yapmaması gereken şeyleri yaptırmayı bu ihtiyar kadınlar başarırlar. Umumiyetle masal kahramanına kendilerini acındırırlar veya onların gönlünü alacak biçimde konuşmayı bilirler. Bu tip aslında kahramanın doğrudan doğruya düşmanı değildir. Masal kahramanına kötülük yapmak isteyen hain tiplerin para veya menfaat karşılığı kullandığı tiplerdir.

Örnekler:

"Bir din adamı kendisine emanet edilen kıza âşık olur, bir ihtiyar kadın vasıtası ile kızın hamama gelmesini sağlar. Kız adamın elinden kurtulmayı başarsa da babasına kötü yola düştüğüne dair haber ulaştırılır. Kız evinden kovulur." ¹¹⁷

"Bir adam bir kocakarı vasıtası ile bir kadının vücudundaki işaretleri öğrenir ve kocası ile aralarının açılmasını sağlar." ¹¹⁸

Bu örneklerde zaman zaman cadı kadın tabiri ile anılan bu ihtiyar kadınların diğer cadılar gibi olağanüstü güçleri yoktur. Masal kahramanlarına sevimli görünerek onları aldatır ve onları sıkıntıya sokarlar.

"Kıskanç kızkardeşler, küçük kız kardeşlerinin söz verdiği gibi altın perçemli bir oğlan ile altın perçemli bir kız doğurunca bir cadı kadın buldururlar, çocukları uzak bir ovaya bıraktırırlar. Çocukların yerine de bir kedi ile köpek yavrusu koyarlar. Daha sonra çocukların ölmediklerini, büyüdiklerini öğrenince gene aynı cadı kadını, çocukları yok etmesi için gönderiyorlar. Cadı kadın bu çocukların evlerini buluyor, gözlerinin kör olduğunu söylüyor, ağlayıp sızlıyor. Kadına acıyıp eve alıyorlar. Cadı kadın kızı, erkek kardeşini Zülfü Mavi'yi bulmaya göndermeye razı ediyor." ¹¹⁹

Aynı masalın farklı varyantlarında bu cadı kadının yerini, ebe kadının aldığını görüyoruz. ¹²⁰

"Teyzeler, padişahın oğluna gelin giden kızkardeşlerinin kızını kıskanırlar, kızın yanına bir cadı kadın katarlar. Cadı, bir bahane ile kızın gözlerini çıkarır, kızı ormana atar. Masal kahramanının yerine de kendi kızını götürür. Daha sonra kızın yaşadığını ve gözlerinin açıldığını öğrenen cadı kadın bu defa da sihirli yüzüğünü çalarak kızın ölü gibi görünmesini sağlar." ¹²¹

Bir kısım masallarda ise masal kahramanının kendisine zarar vermesine kızan ihtiyar kadınlar, bu kahramanlara beddua ederek masallarda bu bedduaya bağlı olayların başlamasına sebep olurlar.

"Padişahın oğlu ihtiyar kadının testisini kırar. Buna kızan ihtiyar kadın 'üç turunçlara¹²² üç nara'¹²³ aşık olasin diye beddua eder."

"Bir padişahın kızı çeşmeden su dolduran nenenin testisini kırınca nene kızı: 'Ahmedi Dürre'ye aşık olasin.' diye beddua eder."¹²⁴

"Padişah, kocasını çok sevdiğini söyleyen kadını denemek için kocasını bırakıp kendisi ile evlenmesini söyler, kadın kabul etmez. Bunun üzerine bir ihtiyar kadını, bu kadını kandırması için görevlendirir. İhtiyar kadın gide gele dil döker, kadını kandırır. Kadın kocasının yemeğine zehir koyar, kocası ölür."¹²⁵

Kız ve erkek kardeşlerin de masallarda zaman zaman küçük kardeşlerine kötülük ettiklerine, onların başarılarına sahip çıkmak için onları yarı bellerine kadar toprağa gömdürdüklerine, indikleri kuyuların içinde bıraktıklarına şahit oluyoruz.

"Eşine verdiği sözü yerine getirerek altın perçemli bir kız ile altın perçemli bir oğlan doğuran küçük kız kardeşlerini kıskanan büyük kız kardeşler, çocukları evden uzaklaştırırlar, çocukların yerine köpek yavruları koyarlar, harpten dönen şehzadeye eşinin iki köpek yavrusu doğurduğunu söylerler. Bunu öğrenen şehzade, köpek yavrusu doğurduğu söylenen eşini dört yol ağzına yarı beline kadar gömdürür ve gelen geçenin yüzüne tükürmesini emreder."¹²⁶

"İki kız kardeşten biri zengin, biri çok fakirdir. Fakir kadının bir kızı doğar, periler doğan bebeğe olağanüstü özellikler verirler. Bunu öğrenen zengin kız kardeş de fakir kız kardeşinin doğum yaptığı yerde doğum yapar, onun da bir kızı olur. Periler kötü kalpli kızkardeşin kızının alından bir hortum çıkmasını dilerler. Çocuk alından çıkan bu hortumu emer. Fakir kadın ve kocası, perilerin çocuklarına verdikleri olağanüstü özelliklerle zengin olurlar. Kızları büyür ve bir padişah kızı talip olur. Düğünden sonra kıskanç teyze çirkin kızını da yanına alarak masal kahramanını saraya götürmek üzere yola çıkar. Yolda çok susayan geline iki gözüni vermesi şartı ile su verir. Gözlerini çıkarttığı gelini arabadan indirir. Kendi çirkin kızını padişaha gelin olarak götürür."¹²⁷

Aynı masalın bazı varyantlarında gelinin gözlerinin çıkarılması ve arabadan atılması para karşılığı tutulan cadı kadınlara yaptırılır.¹²⁸

"Senede bir elma veren ağacın meyvasını her sene bir ejderha gelir ve yer. Padişah üç oğlundan, ejderhayı öldürerek elmayı kendisine getirmelerini ister. İki büyük kardeş sıra ile denerler ve başaramazlar. Küçük oğlan ejderhayı yaralar, elmayı babasına getirir. Ejderhanın bir kuyudan aşağı kaçtığını görür. Ejderhayı öldürmek üzere üç kardeş beraberce yola çıkarlar. Büyük kardeşler kuyuya inmeyi başaramazlar. Küçük kardeş kuyuya iner, ejderhayı öldürür. Ejderhanın elinde esir olan üç güzel kızı kurtarır. Önce kızları yukarı gönderir. İki büyük kardeş hem küçük oğlanın başarılarını kıskanırlar, hem de onun nişanlısının kendilerinininkinden daha güzel olduğunu düşünerek ki-

çük kardeşlerini kuyuda bırakır ve geri dönerler. Babalarına küçük kardeşlerinin öldüğünü söylerler."¹²⁹

"Yedi kardeş zengin olmak için yola çıkarlar. Bir devin tarlasının ekinlerini dererler. Dev bunlara çok kızar. Küçük kardeşlerinin zekası sayesinde devden kurtulurlar. Bir ağanın yanına yardımcı olarak girerler. Ağa küçük kardeşleri çok becerikli olduğu için onu daha çok sever. En küçük kardeşlerini kıskanan büyük kardeşler, ağaya devin çok güzel eşyaları olduğunu söylerler. Bu eşyaları ancak küçük kardeşlerinin getirebileceğini ağaya telkin ederler. Ağa da bu tehlikeli görevleri küçük kardeşlerine verir."¹³⁰

Masal kahramanlarını kıskandıkları için onları yok etmek arzusu ile hareket eden akrabalar arasında, yengeleri, üvey anneleri, bu arada öz anne ve babaları da saymak mümkündür.

"Yedi erkek kardeşin çok sevdikleri bir tek kız kardeşlerini, yengeleri kıskanırlar. Kıza suyun içine, koydukları yılan yavrusunu yuttururlar. Kızın karnı şişmeye başlayınca ağabeylerine kız kardeşlerinin kötü yola düştüğünü söylerler. Bu iftiraya inanan erkek kardeşlerden biri kızı bir dağın başına götürüp atar."¹³¹

Türk masallarında üvey anneler, masal kahramanları için daima tehlike arz ederler.

Üvey anne sevmediği üvey kızına içinde yılan yavrusu bulunan su içirir. Kızın karnı şişince, babasına kızın kötü yola düştüğünü söyler. Bu iftiraya inanan baba kızını bir dağ başına bırakır. Bu masal daha sonra hepimizin aşına olduğu "Pamuk Prenses" masalı gibi gelişir.¹³²

"Sultan hanım bir yılan doğuracaktır, doğuma gelen ebelerin hepsini yılan öldürür. Üvey kızından kurtulmak isteyen üvey anne, bu kızı ebe olarak sultan hanıma gönderir. Daha sonra yılan evlendiği kızları hep öldürür, üvey anne gene üvey kızını yılan ile evlenmeye gönderir. Kız bu işi de başarıp yılanı insan kılıfına sokunca bu sefer kıza iftira atarak evden kovdurtur."¹³³

"Üvey anne padişaha gelin götürdüğü üvey kızının gözlerini çıkarır ve onu ıssız bir yerde arabadan indirir. Kendi kızını padişaha gelin olarak götürür."¹³⁴

"Üvey anne, buğday vermeyen tarlalarına üvey çocukların kanı serpilirse buğday çıkacağını söyler.¹³⁵ Evden kaçarak çocukların kurtulduğunu öğrenen üvey anne bu sefer çocukları öldürmek üzere bir cadı kadın gönderir."¹³⁶

"Öz baba, oğlunun nişanlısı ile evlenebilmek için oğlunu kuyuya atarır."¹³⁷

"Öz baba, oğlunun birbirinden güzel üç eşini elinden alabilmek için oğlunun nasıl yenilebileceğini öğrenir. Oğlunu aldatarak baş parmaklarını bağlar. Güçsüz kalan oğlunun gözlerini oydukturarak bir kuyuya atarır."¹³⁸

"Öz anne oğlunu kandırır, kuvvetinin perçemlerin kesilmesiyle kaybolacağını öğrenir. Oğluna uyku ilacı içirdikten sonra perçemlerini keser, gözlerini oyar ve kuyuya atar."¹³⁹

"Öz anne, dev ile anlaşır ve oğlunu öldürmeye karar verirler." ¹⁴⁰

Türk masallarında bu düşman akrabaların dışında, masal kahramanı genç kızların mutluluğunu elinden almak üzere ortaya çıkan ve onların yerine geçen çingene kızları vardır.

Örnekler:

"Kırk gün bir ölüyü beklemesi gereken kız ölünün başında beklerken, kendisine arkadaşlık etmesi için yoldan geçen bir çingene kızını yanına alır. Kızın odadan çıktığı bir anda ölünün siresi dolar ve ölü canlanır. Çingene kızı, masal kahramanının başından geçenleri kendi başından geçmiş gibi, canlanan delikanlıya anlatır. Çingene kızına inanan delikanlı onun ile evlenir. Masal kahramanını da yanlarına hizmetçi olarak alırlar." ¹⁴¹

"Bir ağacın üzerinde oturarak padişahın oğlunu bekleyen masal kahramanının yanına bir çingene kızı çıkar, kızı ağaçtan aşağı atar. Padişah oğlu geri döndüğü zaman, güneşte bekleye bekleye esmerleştiğini söyler, şehzade ile evlenir." ¹⁴²

"Padişah hanımı bahçede yıkanırken bir çingene kızı sultan hanımı suya atar. Sultan hanımın elbiselerini giyerek onun yerine geçer." ¹⁴³

Masal kahramanını öldürmek amacıyla ortaya çıkan, çeşitli entrikalar (cadı kadın, çingene kızı, üvey anne, öz anne ve babalar, büyük kız ve erkek kardeşler, yengeler) masal kahramanının başarı kazanmasından sonra umumiyetle cezalandırılırlar, masal kahramanları kendilerine kötülük eden kardeşlerini genellikle affederler. Masallarda gizli kalan kötülük yoktur, kötüler mutlaka teşhir edilir ve cezalandırılırlar.

Bu çalışma içinde son otuz yılda Türkiye sınırları içinde derlenen masalarda tespit edebildiğimiz geleneksel ve efsanevi yaratıkların en yaygın ve varyantlarda müsterek olanları belli bir düzen içinde tanıtılarak sınıflandırılmıştır.

- 1- Bu yazıda gösterilen örnekler aşağıdaki eserlerden alınmıştır.
Prof. Dr. P.N. Boratav, "Zaman Zaman İçinde" İstanbul 1958.
—, "Az gittik Uz Gittik", Ankara 1969.
Dr. Saim Sakaoğlu, "Gümüşhane Masalları", Ankara 1973.
Dr. Bilge Seyidoğlu, "Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar", Ankara, 1975.
Umay Günay, "Elazığ Masalları" Erzurum 1975.
- 2- Meydan Larous, III. Cilt "Derviş Mad." s. 585, İstanbul 1970.
- 3- Meydan Larous, III. Cilt "Derviş Mad." s. 586, İstanbul 1970.
- 4- Bilge Seyidoğlu, "Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar", Ankara 1975. "Yılan Bey", s. 29.
- 5- Bilge Seyidoğlu, "Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar", Ankara 1975, "Bengi Boz", s. 35.
- 6- Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. "Papağan", s. 142-155. TTV 74 Aa-Th yok.
- 7- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969, s. 110-116, TTV 174 Aa-Th 567.
- 8- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İstanbul 1958. s. 14. "Ahu Melek" TTV 189 Aa-Th 510 B.

- 9- Bilge Seyidoğlu, "Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar" Ank. 1975., "Tasa Kuşu" s.42.
a.c., "Nar Tanesi", s. 44
a.c., "Melik Şah", s. 47.
Saim Sakaoğlu, "Gümüşhane Masalları", Ank. 1973. "Ne idim Ne Oldum Ne Olacağım", s. 446,
TTV 137 AaTh 883 C.
Pertev Naili Boratav, "Az Gittik Uz Gittik" Ank. 1969. "İlik Sultan", s. 228 TTV 187 AaTh
891 A.
Umay Günay, Elazığ Masalları Erzurum 1975. "Şah İsmail" s. 97, "Uç Nar" s. 139 TTV 408
AaTh 89
Bu örnekte Derviş Padişaha elma yerine dualı bir kağıt verir, bunu suda ezip içmesini söyler.
- 10- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar Ank. 1975, s. 23.
- 11- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erzurum 1975, s. 309, "İğci Baba" TTV 157 AaTh 312.
- 12- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde İst. 1958, "Bostancı Baba", s. 187, TTV 213-214
AaTh 304-449.
- 13- Meydan Larous, Cilt V İst. 1971, s. 829.
- 14- a.c.
- 15- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, "Gülenber Hanım",
s. 40.
Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları Ank. 1973, "Sır Saklamayan Padişah Kızı", s. 401, TTV
98 AaTh 433 C.
a.c., "Güneş ile Ayın Haracı", s. 128 TTV 125-126 Aa-Th 930 I.
a.c., "Kuş Başı", s. 152 TTV 174 Aa-Th 567.
a.c., "Şemşirek Taşları", s. 158 TTV 206 Aa-Th yok.
Umay Günay, Elazığ Masalları Erzurum 1975, "Uç Nar", s. 141 TTV 89 Aa-Th 408.
- 16- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik. Ank. 1969, "Hızır", s. 248-250, TTV 111 Aa-Th yok.
- 17- Umay Günay, Elazığ Masalları Erzurum 1975, "Allahın Belası", s. 383 TTV yok Aa-Th yok.
- 18- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erzurum, 1975, s. 48-50.
- 19- a.c., "Elma Ağacı", s. 185 TTV 72 Aa-Th 301 A
a.c. "Çini Maçın Padişahı", s. 195 TTV 213-214 Aa-Th 304-449.
Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. "Yer Altı Diyarının Kartalı", s. 123-124
TTV 72 Aa-Th 301 A (Bu masalda Zümrütti Anka Kuşu Kartal olarak geçmektedir.)
- 20- Mehmet Kaplan-Mehmet Akalın-Muhan Bali, Köroğlu Destanı Ank. 1973.
- 21- Umay Günay, "Elazığ Masalları", Ank. 1975. "Ateşkâroğlan", s. 305-306., TTV 213 Aa-Th 304
- 22- a.c., "Keloğlan ile Dev", s. 112 TTV 98 Aa-Th 425 A.
- 23- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, "Bengi Boz", s. 191-
196.
- 24- Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları, Ank. 1975, "Ağlayan Nar ile Gülen Ayvan", s. 390-97.
a.c., "Askere Giden Kız", s. 373-379.
- 25- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. "Dünya Güzeli", s. 80-91 TTV 81 Aa-Th
551-531.
- 26- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erzurum 1975.
- 27- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958, "Nalinci İle Padişah", s. 173 TTV 86-207
Aa-Th 465 A, C ve 402.
- 28- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. "Uç Turunçlar",
s.50.
Umay Günay, Elazığ Masalları, Erzurum 1975. "Uç Nar", s. 425 TTV 89 Aa-Th, 408.
- 29- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. "Leylek", s. 30
- 30- a.c., "Muradına Ermeyen Dilber", s. 48
- 31- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Bacılar", s. 402, TTV 240 Aa-Th yok
- 32- a.c., "Bacılar", s. 402, TTV 240 Aa-Th yok.
- 33- Helsinki, 1964.
- 34- U.S.A., 1970
- 35- Umay Günay, Elazığ Masalları Erz. 1975. "Ayı Kulağı", s. 330 TTV yok, Aa-Th yok.
- 36- a.c., "Ayı Kulağı", s. 330 TTV yok, Aa-Th yok.

- 37- a.e., "Avcı Mehmet'in Oğlu", s. 435, TTV 72-207 Aa-Th 513-A-B.
38- a.e., Erz. 1975. "Avcı Mehmet'in Oğlu", s. 435, TTV 72-207, Aa-Th 513-A-B.
39- a.e.
40- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar. Ank. 1975, "Beyböyreğ", s. 36
41- a.e.
42- a.e.
43- Muhammed Feriâd, Cinlerin Eseri, İst. 1974, s. 32
44- Muhammed Feriâd, Cinlerin Eseri, İst. 1974, s. 32
45- a.e.
46- Çev. Şahap Nazmi Coşkunlar, Ank. 1962.
47- a.e.
48- Umay Günay, Elazığ Masalları. Erz. 1975. "Ahmet Ağa", s. 418-420.
49- a.e., "Kara Köpek", s. 162, TTV 152 Aa-Th 313 B.
50- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Ahmet Ağa", s. 399-402 TTV 98, Aa-Th 433 C.
51- a.e., "Siçan Çocuk", s. 418-420, TTV 98 Aa-Th 425 A-D
52- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. "Yılan Bey", s. 29
53- a.e. "Leylek", s. 30
54- a.e., "Topal Leylek", s. 31.
55- a.e., "Hasan Çelebi", s. 32; "Yüzük Kaçıran Kuş", s. 33. Bu masalda kuş bir devin esiridir. Dev ölünce kuş insan kılığına girer.
Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1959. "Hüsni Yusuf", s. 141-147. TTV 93 Aa-Th 434.
56- Bilge Seyitoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, "Tavuk Kız", s. 43.
57- a.e., "Padişahın Üç Kızı", s. 46.
58- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. "Altın Toplu Sultan", s. 179-184. TTV 218 Aa-Th 552.
59- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Ateşkar Oğlan", s. 300-306 TTV 213, Aa-Th. 304.
60- a.e., "Kara Köpek", s. 162. TTV 152 Aa-Th 313 B.
61- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, "Çember Tiyar", s. 156-163, TTV 98, Aa-Th 425-425 A.
62- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. "Benli Bahri", s. 92-98 TTV 46 Aa-Th yok
63- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. s. 43.
64- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Siçan Çocuk", s. 420 TTV 98, Aa-Th, 425 AD
65- 62.deki a.e.
66- Saim Sakaoglu, Gümüşhane Masalları, Ank. 1973 4, 40, 41 no.lu masallarda.
67- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Kara Üzüm", s. 165.
68- a.e., "Kül Eşek", s. 339, a.e., "Gülükân", s. 485.
69- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. s. 179-184 "Altın Toplu Sultan".
Saim Sakaoglu, Gümüşhane Masalları, Ank. 1973. s. 122 - s. 142.
70- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. "Çember Tiyar", s. 150.
71- —, Zaman Zaman İçinde İst. 1958. "Altın Toplu Sultan", s. 180.
72- —, Az Gittik Uz Gittik. Ank. 1969, s. 158-159.
73- —, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. s. 179.
Saim Sakaoglu, Gümüşhane Masalları, Ank. 1973. s. 398-405.
74- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. s. 180.
75- a.e., s. 187.
76- Saim Sakaoglu, Gümüşhane Masalları, Ank. 1975. "İnsan Yiyen Kız", s. 48, TTV 148 Aa-Th 315 A
77- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Gülükân", s. 486. TTV 239, Aa-Th 707.
78- a.e., "Kül Eşek", s. 339.
79- a.e., "Gülükân", s. 485-486.
80- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. "Çember Tiyar", s. 158-159. TTV 98 Aa-Th 425 A.
81- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. "Altın Toplu Sultan", s. 180 TTV 217 Aa-Th 552.

- 82- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Avcı Mehmet'in Oğlu", s. 144, TTV 77-207, Aa-Th 513 A-B.
- 83- a.e., "Gülükân", s. 485-486.
- 84- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. "Dev Baba", s. 69-79 TTV 239, Aa-Th 707.
- 85- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Kese", s. 377-378. TTV 162 Aa-Th 1049-1051.
- 86- a.e., "Keloğlan ile Dev", s. 112 TTV: 98 Aa-Th 425 A
- 87- a.e., "Dul Kadının Oğlu", s. 100 TTV 256 Aa-Th 910 A-C; Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. "Yatalak Mehmet", s. 112-113. TTV 56 Aa-Th 910 A-C.
- 88- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Şah Meranın Yüzüğü", s. 671-472, TTV 58, Aa-Th 200.
- 89- a.e., "Kara Dirhem Hokkası", s. 410-311. TTV yok Aa-Th yok.
- 90- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. "Arap Lala", s. 121-122 TTV 95 Aa-Th 425 A.
- 91- a.e. "Oduncunun Kızı", s. 157-161. TTV 152 Aa-Th 363.
- 92- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975, "Gülükân", s. 491-494. TTV 239 Aa-Th 707.
- 93- a.e.
- 94- a.e.
- 95- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Zülfü Mavi", s. 361-365. TTV 239 Aa-Th 707.
- 96- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. s. 129-141. TTV 239 Aa-Th 707.
- 97- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırma, Ank. 1975, s. 40.
- 98- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. s. 87. TTV 166 Aa-Th yok.
- 99- a.e., s. 187-188 TTV 213-204 Aa-Th 304, 449.
- 100- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. s. 383. TTV yok Aa-Th yok.
- 101- a.e. s. 132. TTV yok Aa-Th yok.
- 102- a.e., s. 62. TTV yok Aa-Th yok.
- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. s. 122. TTV 72 Aa-Th 301.
- 103- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. s. 112 TTV 98 Aa-Th 425.
- 104- Meydan Larousse Cilt IV s. 121 İst. 1971.
- 105- Ramona-Ann Gale, Çev. Doç. Dr. Atilla Özalkan, "İlk Canlılar", İst. 1977. s. 30. Hayn isimli bir araştırmacı dağ mağaralarında dişler ve kafatası parçaları buldu. Bunları bir araya getirerek bir ejderha kafası çizdi. Ayrıca Karpat Dağlarındaki Ejderha Kafatasları adlı bir kitap yazdı. Kitabındaki resimler mağara sayısının kemiklerini gösteriyordu.
- 106- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Elma Ağacı", s. 185 TTV 72 Aa-Th 301 A.
- 107- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. TTV yok. Aa-Th 569.
- 108- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Çini Maçın Padişahı", s. 193, TTV 13-204, Aa-Th 304-449.
- 109- a.e., "Elma Ağacı", s. 184 TTV 72 Aa-Th 301 A
- 110- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. s. 118 "Yer Altı Diyarının Kartalı" TTV 72 Aa-Th 301,
- 111- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, "Nurtanesi", s. 45.
- 112- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. s. 132 "Kara Dirhem Hokkası", TTV yok. Aa-Th yok
- 113- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, "Muradın Nail Olmayan Dilber", s. 50
- 114- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Ateşkâroğlan", s. 305 TTV 213, Aa-Th 304.
- 116- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. "Bostancı Dede", s. 187, TTV 213, Aa-Th 304, 449.
- 117- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. "Hain Vezir", s. 65
- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Müezzîn", s. 72-73. Aa-Th: 883.
- 118- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, "Çuhadaroğlu", s.65. "Perişan Tüccar", s. 66.
- 119- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Zülfü Mavi", s. 361-365. TTV 239 Aa-Th 707.
- 120- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. "Çan Kuşu Çor Kuşu", s. 129. TTV 239 Aa-Th 707.
- 121- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, s. 48. "Muradın Ermeyen Dilber".

- 122- a.e., "Üç Turunçlar", s. 50.
- 123- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Üç Nar", s. 139. TTV 89 Aa-Th
- 124- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. "Ahmedi Dürre", s. 65.
- 125- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Kır Atlı", s. 188 TTV: 279, Aa-Th 1511-II
- 126- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Gülükân", s. 486. TTV 239, Aa-Th 707.
- a.e., "Zülfü Mavi", s. 361-365.
- Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. "Çankuşu Çor Kuşu", s. 129-141. TTV 239 Aa-Th 707.
- 127- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Bacılar", s. 128-129. TTV 240, Aa-Th yok.
- 128- Bilge Seyidoğlu, "Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar", Ank. 1975, "Muradına Ermeyen Dilber", s. 48.
- 129- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Elma Ağacı", s. 185. TTV 72. Aa-Th 301 A.
- 130- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Kül Eşek", s. 95.
- 131- Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. "Narandiye Hanım", s. 89 TTV 167. Aa-Th 709.
- 132- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. "Yılan Bey", s. 29
- 133- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, "Yılan Bey", s. 29.
- 134- a.e., "Muradına Ermeyen Dilber", s. 48.
- 135- a.e., "Gülenber Hanım", s. 40.
- 136- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975, "Allahın Belası", s. 117-118.
- 137- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Şah İsmail", s. 97-98.
- 138- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, "Melik Şah", s.47.
- 139- a.e. "Ahmet Turan, Mehmet Turan", s. 56.
- 140- a.e., "Uyuyan Delikanlı", s. 39.
- 141- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Üç Nar", s. 140 TTV 89, Aa-Th 408.
- Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. "Üç Turunçlar", s.50; "Üç Karpus Güzeli", s. 51; "Üç Narlar", s. 52.
- 142- Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Bacı Bacı Can Bacı", s. 93. TTV 168 Aa-Th 450.